

006 LXVI. 1934. 1. Jánár

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADÓ:

AZ UNITÁRIUS IRO I TÁRSASÁG.

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
Lőrincsi István: Csifő Salaron	1
Csifő Salaron tevékenysége	2
a) Vári Albert: Búcsuszezavak	3
b) Kle. János:	4
Pélfői Márton: Ely és előítélet	6
Ürmösi Károly: Szülővárosom temetője. (Vers)	11
Dr. Borei György: Szertertasok és vallási szokások az	12
Balázs Péter: ... és jele a vallásos nyelv	
Ürmösi Károly: Imaszó (Vers)	
Dr. Kovács Lajos: A misztéri	
... ..	
V. A.	

Balázs változások között tisztán állott előttem ez a cél...
közeli, amelyekkel választottál, sokszor elbesimondók...
kották. Hiszen önmagadat kizáró és erősítő küzdelmed...
ne más, és aláírányszor jobbaink közé tartozót, bán...
sértettel meg. Emberi gyarlósághól következik, hogy köl...
tizen a felületen mozgó és könnyen mért követdobók elítél...
tuk, félreértések a legrosszabb küzdelmeseinkből legrosszabb holnap, mint...
ellenfelek sőt ellenfelek voltak veled szemben. Kevesen válnak...
nak azok, akik meg voltak győződve arról, hogy a hitük...
szóval a hitük az egyetértés előző varratok. Ma már...
állományt, a legrosszabb jeleinket hosszú pará megvilágosod...
előnk, megvilágosodtak az igazságnak és elismerésnek...
szóval a hitük az egyetértés előző varratok.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK:

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű keresztény-
ség szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus
magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai
közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek
is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más
szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szem-
pontból vonatkoznak.

... közl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat,
... dalmi munkákat s másnemű dolgozatokat
... velésügynek is tért szentel;
... eseti ... galmakat figye-

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXVI. ÉVF.

1934. JANUÁR—FEBRUÁR

1. FÜZET

CSIFÓ SALAMON.

(1865—1934.)

Fájdalmas egy megkapó álomképtől elszakadni! Mélyen megrendítő, ha egy építő, tettekre hivatott és berendezett életvalóságot szakít el tőlünk az emberi végzet. Ez az életvalóság adatott nekünk benned: Csifó Salamon. Ezt veszítettük el benned, midőn 1934. január 8.-ikán a halál kitépett körünkből.

Panaszolunk emiatt a megmásíthatatlan sulyos csapás miatt. Sokat vártunk még tőled. Tőled, aki férfi idődet a gyönyörűségek és egyéni hajlamok helyett küzdelemre, kitűzött cél felé gyötrelmes és közös munkára áldoztad.

Célad „Unitárius anyaszentegyházunk” és intézményei vihar ostromolta várainak megvédése és lehető megerősítése. Magasztos cél, Isten szolgálatára elkötelezett lélek önfeláldozást igénylő feladata!

Minden változások között tisztán állott előtted ez a cél. Útaid, eszközeid, amelyeket választottál, sokszor ellentmondóknak látszottak. Hiszen önmagadat kinzó és emésztő küzdelmed közepette mások is, és akárhányszor jobbaink közé tartozót, bántottál, sértett meg. Emberi gyarlóságból következik, hogy különösen a felületes mozgók és könnyen másra követdobók elítéltek, félreértettek és tegnapai küzdőtársakból legtöbben holnap, mint ellenfelek, sértelenségek állottak veled szemben. Kevesen valának azok, akik meg voltak győződve arról, hogy a kifogás alá eső eszközök és utak ahoz az egyetlen célhoz vezetnek. Ma már alkotásaid, irányító javaslataid hosszú sora megvilágosodott előttünk, mi is meggyőződésünk és igazaknak is elismerjük egyház szolgálatára felkészített papjaink szívesen vállalták a vigasztalhat

szívből fakadó mély szomorúságát és nevelésed, életre való előkészítésed, fáradhatatlan munkád áldó elismerését.

Ma már történelmileg is igazolva látjuk, hogy sokszor meg nem értett terveid, szándékaid mind az egyház javát célozták, s nehéz és viharos napokban a kivezető utat megvilágosították.

Saját fátumod kergetett! Te is észre vetted, de már későn.

A legerősebb lélek is elfárad az eredménytelen küzdelemben. Betegek leszünk, amidőn a föld is beteg. Beteg lettél te is. Aki munkabírásodban legyőzhetetlennek látszottál, s szinte képesnek tartottunk arra, hogy „hegyekre hegyet rakj”, testben és lélekben megtörtél, elfáradtál és elestél.

Gondolkozó értelem, cselekvő lélek voltál, az bizonyos. De nagyobb valál ezeknél, mint szerető szív. Szivedhez szorosan hozzád kapcsolt édes tied még többet veszítettek, mint egyházunk. Árvák voltak eddig is. A testvéri szeretet megható cselekedetei könnyítették az özvegy nővér gyászos életét; az örök éj homályával borított vak szemeknek te voltál világossága. Kihez forduljanak és ki látogatja meg ezután őket, akiknek mindenük te voltál? Családfő voltál. Csendes, előrelátó és mindeneket elígazító. Most utmutatás, jövőbe irányt mutató nélkül hagytad azokat, akiket mindennél jobban szerettél. Nagy szived ez egyszer feledkezett meg vállalt szent feladatáról s lásd, ez az egyszeri sirig tartó gyász és könnyhullatás. Egy vigasztalás lehet csupán: az, hogy jó és igaz valál.

Egyházunk és mindazok, akik tied valának, gyászolnak. Ez a gyász meghatja mindazokat, akik éreznek és gondolkoznak. Érzünk és gondolkozunk s meghatottsággal veszünk búcsút tőled Csifó Salamon! A viszontlátásig.

Lőrinczi István.

Csifó Salamon temetése.

Csifó Salamon temetése az Unitárius Egyház diszterméből, a város társadalmának osztatlan részvéte mellett 1934. január 10-én d. u. 3 órakor történt. A teol. akadémiai hallgatók gyászéneke után *Dr. Boros György* püspök meleghangú imádságban emelte a lelkeket Istenhez, a minden vigasztalás egyetlen kútforráshoz. *Lőrinczi István*, tb. esperes, mint az elhunytak osztály- és kebelbarátja 12 r. 3 v. és Máté 13 r. 43 v. alap-

ján tartott mélyen átértett s az egész közönséget megható halottai beszédet. Ezután Vári Albert dékán az Akadémia igazgatósága és tanári kara nevében a következőket mondotta :

A Teol. Akadémia Igazgatóságának és tanári karának nevében teszem le az elismerés koszoruját koporsódra Istenben boldogult kedves barátunk. Nem múló és hervadó virágokból van ez a koszoru, hanem a hála, a kegyelet és nagyrabecsülés virágaiból, melyeket az idő vasfoga meg nem emészthet. Mert tagadhatatlan, hogy kedves családod pótolhatatlan vesztesége mellett, a legnagyobb s a legfájóbb a mi veszteségünk. Most, amikor a legnagyobb szükségünk lett volna reád, mikor leginkább rá voltunk utalva évek hosszú során szerzett bőséges tapasztalataidra és tanácsaidra, amikor annyi reménnyel és bizalommal voltunk irántad : akkor hagytál itt minket. S te, aki mindig biztatónk és bátorítónk voltál, most gondjainkat és aggodalmainkat növeled.

Alig két héttel ezelőtt még rendületlenül álló, erős oszlop voltál, amelyen bizton nyugodott egyházunk és akadémiánk ; mester voltál, akit áhitattal hallgatott a buzgó tanítványok kicsiny serege ; atya voltál, akire gyermeki bizalommal tekintettek még akkor is, amikor dorgáltad őket, mert jól tudták, hogy az is szerető szívből fakad ; próféta voltál, aki könyörtelenül lesujtott a bűnösre, de felemelte a jót ; vezér voltál, akinek agyában tervek és gondolatok születnek, és ma . . . ma hiába szólítunk, nem felelsz kérdéseinkre. Szemed tűzsugarai kialudtak. Beszédes ajkaid elnémultak s a szeretetet árasztó szív nem dobog többé.

Hivatásod szerint egyfelől a multat s annak történelmét tanulmányoztad. Láttad az ősök sok küzdelmét, tenger csalódását, de láttad rendületlen hitüket s minden akadályon győzedelmeskedni tudó bátorságukat. A mult gazdag hagyományai nem zárták el előled a haladás és fejlődés útjait. Az új idők szavát is megértetted. A mult gazdag tanulságai növelték hitedet, erődöt és bizalmadat s ezekkel termékenyítetted meg a jelent és építetted a jövőt.

Hivatásod másfelől a jog világához kötött. A törvények betűjével annyira ismerős, a paragrafusok útvesztőjében annyira járatos alig volt valaki közülünk, mint te. De mégis tudtad, hogy a jog rideg világa fölött van egy felsőbbrendű lelkivilág, hogy az írott törvények fölött vannak szentebb erkölcsi törvények, amelyek

lyektől függ az ember lelki békéje és boldogsága, még akkor is, ha a földhöz ragadt világgal sárral dobálja meg.

Anyagilag nem voltál gazdag. A mi pályánk nem a meg-gazdagodásnak, a vagyongyűjtésnek az útja. De ha aranyat és ezüstöt nem is osztogathattál, annál bőkezűbben szórtad lelked kincseit tanítványaid között. Sőt kerestél és találtál módot arra is, hogy a jótékonyosság erényét gyakoroljad.

Nehéz viharok zúgtak át fejünk felett a mai kísérteties időkben, amidőn egyházunk kicsiny sajkája a háborgó hullámok játéklabdája volt, amikor mindnyájan csüggedten kiáltottunk a tanítványokkal: „Tarts meg, Uram, mert elveszünk.” S te akkor a történelem tanulságaiból merített bizalommal idézted a Názáreti Mester szavait: „Kicsiny hitüek, miért kételkedtek?”

Az egyik nagy magyar gondolkozó mondta, hogy „aki korábban a jobbaknak eleget tett, az élt minden kornak”. Egy vidéki lelkészi parochiától a theol. dekáni szélig csaknem egy félszázados út vezetett. Ez útnak minden állomásán maradandó alkotások őrzik nevedet és emlékedet. Ha igaz az, hogy halott csak az, kit elfelejtene, te nem vagy halott; mert mi téged, kedves barátunk, soha el nem felejtünk.

A Teol. Akadémia ifjusága nevében *Kiss Tihamér* IV. éves hallgató a következő beszéddel búcsuzott:

A tanítványok nevében szólok e pillanatban, kik az őszinte fájdalom és részvét keserű könnyeit hullatva, állunk e ravatal körül. Igen, itt állunk s mint az első tanítványok, mikor a názáreti Jézus, a jó Mester tőlük eltávozott, mi is viseljük a szomorú való keserveit, néma fájdalommal, visszafojtott zokogással. Oh, mert szeretett tanárunktól, jó dékánunktól csak nemrég búcsuztunk el s mielőtt viszontláthattuk volna jóságos arcának tekintetét, megint búcsuznunk kell. Búcsuzni az ifjuság ez igaz és önzetlen barátjától. Ki évek hosszú során át oly önfeláldozó szeretettel és odaadással küzdött, dolgozott tanítványai előrehaladásáért és boldogulásáért. Búcsuzni attól, ki oly sokaknak volt szerető édesapja, ki mindig oly gondviselő szeretettel irányította és kísérte lépteink nyomát, ki imádkozni, hinni, bizni és remélni tanított. Oh, mert értünk élt ő, értünk dobogott a már kihűlt szíve, mellyel mindig oly őszinte bizalommal ölelt karjaiba, ér-

tünk lángolt nemes lelke, melyből mindig csak a jóság és szeretet éltető melege áradt felénk.

Mi, tanítványai, úgy érezzük, hogy nem tudunk elszakadni tőle, mert azok a drága, szent emlékek, melyekkel itt él a mi megtört lelkünkben és fájó szívünkben, felejthetetlenek s a szeretet, mely hozzáfűzött, erősebb volt annál, minthogy szét tudja zuzni azt a könyörtelen halál. Mi úgy érezzük, hogy hiába némultak el az ajkak, nekünk fülünkbe cseng tovább is az ő szelid szava. Mi úgy érezzük, hogy szelleme továbbra is itt él közöttünk, éltetni az eszméket, a törekvéseket, táplálni az érzelmeket és a reményeket, melyeknek hirdetője és megtestesítője volt.

A veszteségokozta fájdalom mellett lelkünket csak az a tudat enyhíti és vigasztalja, hogy a miénk volt s a miénk lesz ezután is. Az örökkévalóságba vetett hit által hisszük, hogy jótéteményei, felejthetetlen, drága emlékei s halhatatlan szelleme által vele továbbra is összeköttetésben maradunk.

E hittel veszünk búcsút mi, tanítványok tőled, szeretett tanárunk, jó dekánunk. Isten veled, Isten velünk! *Ámen.*

A beszéd elhangzása után a teológusok énekkarának szomorú hangjai mellett indult meg a beláthatatlan sokaság a házsongárdi temető felé, hol a helybeli egyházközség nevében, mint volt lelkésztől és tb. presbitertől meghatott hangon búcsuzott *Ürmösi Károly* esperes-lelkész. Végül *Pálffy László* mint emberbarátnak mondott Isten hozzádot. Ezzel egy híven megfutott földi pálya végéhez érkezett.

Elv és előítélet.

(Emlékezés **Halmágyi Sándorra.**)¹

Tavaly volt születésének száz éves évfordulója. Halmágyi Sándort azonban melegebb szálak fűzik a Keresztény Magvető olvasóközönségéhez, hogysen anélkül is időszerű ne lenne fölleveníteni az emlékét. A mai nemzedék ugyan nem sokat tud róla, de a mult század ötvenes-hatvanas éveiben igen jó csengésű neve volt. S akinek a maga korában voltak mondanivalói, az az utódok emlékezetében is él. Novellákat és költeményeket, politikai és jogtudományi cikkeket irt az akkori folyóiratokba és napilapokba; szóval és tollal tevékeny részt vett abban a „nemzeti küzdelemben, melyet az erdélyi magyar politikai társadalom az akkori törvénytelen kormányzat ellen folytatott”. Két nagyobb lélekzetű regénye is van: 1. *Saphira*. Történeti regény Erdély multjából. Kolozsvár, 1859. és 2. *Elv és előítélet*. Kolozsvár, 1864.² A magyar Parnassussal való kapcsolata tehát inkább csak fiatalkori lendület. Izlésre és fegyelmezett gondolkozásra vall, hogy Jókai után és mellett céltalannak látta a további iramot. Mint ny. kir. ítélőtáblai bíró halt meg 1918-ban. A kerepesi temetőben kapott

¹ Ez a cikk mult számunkból tárgyhalmaz miatt maradt ki. *Szerk.*

² Van, illetőleg csak *volt* egy harmadik regénye is.

A *Szépirodalmi Figyelő* 1862. II. évf. 24. és 25. száma hoz belőle mutatót: „Az *inség napjai*. Regény a mult évtizedből, II. Egy magyar nemes anno Dnii 1855” címen. Csillag alatt a következő jegyzet: „Mutatónyul szerzőnek újabb 3 kötetes regényéből, melynek tárgya hazánk legszomorubb korából, a mult évtizedből van merítve.” — Erről a regényéről Halmágyi Sándornak semmit sem tud az irodalomtörténet. Nem is tarthatja számon, nem is tudhat róla, mert a 3 kötetes regényből csak a fenti szemelvény jelent meg. Utána tudakozódtam a szerző fiánál, Halmágyi Gábor ny. főmérnök és unokájánál Halmágyi László magyarsárdi földbirtokosnál, de a kézirat sajnos nem maradt fenn. Pedig érdekes volna, már csak a hőse miatt is. „Ismerem őt jól — így végződik a regény — mert hiszen ő — az én atyám”.

diszshelyet, mint 48-as honvédszázados. Hogy az irodalomban is elég díszes hely illeti meg, azt meg nem kisebb tekintély, Arany János, a legérzékenyebb magyar írói lelkiismeret állapítja meg egy szerkesztői izenetében, illetőleg levelében.¹

Időszerűvé teszi a Halmágyi Sándorról való megemlékezést az is, hogy *Saphirá*-ja, mint halljuk, nemsokára román fordításban is meg fog jelenni Daianu esperes tollából.

Hozzánk inkább az *Elv és előítélet* c. regénye áll közelebb. Ez a legértékesebb alkotása. Társadalmi regény a Bach-Schmerling korszakból. Sokban emlékeztet a Jókai Új földesurára, valósággal erdélyi környezetbe helyezett pendantja. „*Non cogito, ergo non sum* — számol le ott a világgal a Jókai vén kuruca — hirdessétek ki, hogy meghaltam: nem dohányzom, nem járok vadászni, nem pörösködöm többé, zárjátok be a kapukat“. Erdélyi párja, az öreg Csallószegi Ferenc bátyánk is szeretne eltemetkezni, neki sincs sok gyönyörűsége az új világban. De az ilyen gesztushoz Erdélyben sosem volt idő és sosem volt — mód. Itt nyugtalanabb a vérmérséklet, hóporcosabbak a földek, s kevesebbek a holdak. Az erdélyi szűkebb és szivósabb világot nem lehet kizárni a kapun, itt nem lehet és nem szabad hősi pózzal meghalni. Itt ahova becsöppentünk, ha egyebet nem, legalább zsémbelődni, duzzogni, sőt káromkodni is kell, néha bizony akkor is, amikor nem kellene. Itt nem végzi el helyettünk semmi Kampós uram a kapun kívüli világot. Akármilyen ismeretlen formájú és idegen színű az új világ, itt szembe kell nézni vele. Magad uram, ha nincs szolgád, itt be kell fogni a két sárgát a lőcsős szekérbe s utána kell nézni, mit lehet kiszorítani a megindult hepehupás föld soványkás rögei alól. Itt mozogni is kell, itt „kiállhatatlan csodabogár“ lesz a zsörtölődő vén kurucból. „Tegyétek bé azokat a kapukat, mert már ezután nem várunk kedves vendégeket. Otthon ülünk, mint az üldözött vad a vackában, s ha éppen jöni talál valami *miénkféle*, kinyithatjuk neki.“ De mit ér a betett kapu, ha a gazda lelke örökké künn kóvályog: mindent lát és mindent hall és mindenben bosszankodik.

Zsörtölődik olyan szabad hangon, hogy Arany János, ki a beküldött kéziratból előzetes szemelvényt akart közölni a Ko-

¹ V. ö. Arany J. levelezése író-barátaival. XXXIV. levél.

szoruban, aggodalmasan megkérdi: „Oly krikszgerichtetlen világ van-e odahaza, hogy ottan lehet beszélni és írni a famózus decennium alatti állapotról akármily hangosan? L. a levelet egész terjedelmében Arany János Hátrahagyott Munkáinak Negyedik Kötetében: Arany János Levelezése író barátaival. Második kötet. Budapest. Kiadja Ráth Mór. 1889. 409. lap XXXIV. levél. Pest, december 3. 1862. — Nem elég a fátyol, tisztelt jó emberem, mit a honatyák tavaly oly bőkezűleg hánytak ama 12 évre: most is egyre fátyoloznunk kell még, mert a Bachizmus, a rákövetkező szomszéd constitutionalismus, meg a mi provisoriumunk épen nem oly különböző dolgok, hogy egyike a másikat ne védené minden áron. Azért nagyon sajnálom, de félek, sőt bizonyosnak hiszem, hogy nem csak a szerző, de Csallószegei úr szájából se veszik fel, ha méltó indignatiojában a *tabula rasa*-t nagyon élénken rajzolja, a történelmi jogokon s antediluvianus állapoton erős szavakban csügg, ha a mostani... időtől halálos gyomorlást kap, ha azokat a *gezetze*-ket kevés tisztelettel találja emlegetni... Ne ijedjen meg, tisztelt uram, s ne magyarázza subjectív gyávaságnak észrevételeimet. Bizony, higgye meg, oda jutánk, hogy a rendőrség közelebb egy bírálatot (!) tiltott le, nem politikai célzás miatt, hanem mert *indecent*. Pedig nem volt az, hanem egy röpirat ellen volt írva, mely bennünket, keleti fajt, in genere összeszamaraz... *Niksz nucz!* a kritika nem jöhetett ki" (Pest, 1862. dec. 3.) Elmondja aztán Arany, hogy a novellát szereti, mert jól indul, a magyar élet és társadalom egy osztályát érdekesen, elevenen, plasticen rajzolja. Neki ez az irány épen kitérített programjába vág, beszélyirodalmunk fejlődésének ez az egyetlen egészséges útja. De a kiadást csak ahhoz a feltételhez köti, ha a szerző megfelelő kihagyásokkal és módosítással szelidít rajta. Kifogásolja az erős kifejezéseket is, a sok *ebadtá*-t. (Mit szólna ma ehhez Turi Dani, meg Ábel a rengetegben?). Arany is tudja, hogy amit kíván, az elszintelenítés s hogy az elszintelenedés nem érdem, de azzal is tisztában van, azt is tudja, hogy az életravalóság úgy is egyébben van, s ha az az egyéb már megvan, egy kis szerényke önfegyelmezőssel hozhat az író annyi áldozatot, hogy az írása kellemes is legyen.

Mennyi hasznát látta írónk az Arany tanácsának s hogy időmitotta át művét, csak nagyjában állapítható meg, mert az

eredeti fogalmazvány nem maradt fenn. A *Koszorú*-ban való közlésből ugyan semmi sem lett, de az 1864-ben megjelent regényben az *ebadtá*-k valóban ki vannak pontozva, a *zsiros* áll *fényes*-re szépül s a *beamtercorps* is megállapíthatólag nagyobb discretioval kezeltetik. Közben a novella regénnyé bővült, a mellékszereplők neve (Zalánfi) s bizonyára szerepe is változhatott és módosulhatott. Jellegzetesen erdélyi regény, az erdélyi középosztály rajza, apák és fiuk, két egymásra következő nemzedék gondolkozásának is lelkivilágának a bemutatása. A fiatalok összeütközése ez az öregekkel, a haladóké a maradiakkal. Az örök harc, amelyben a diadal természetesen mindig a fiataloké. Ez a természet rendje : a haladó idő kerekét nem lehet visszafordítani : ha kátyuba megy is, előre megy. Két nemzedék sohasem lehet egyforma, de rohamléptekkel haladó időkben tátongó szakadékok, egy egész világ választja el egymástól az egymásra következő két nemzedéket. A magyar társadalomban a régi és új világ összeütközését legelőbb a *Fáy A. Bélteki háza* tárgyalja s legjellegzetesebb, legromantikusabb, legvonzóbb rajzát Jókai adja. Rokonszenvük természetesen az új világé. Az idejüket és pénzüket hetykén pazarló apákat fölváltják a reform-kor nemes idealizmustól fütött ifju nemzedékének nagyszerű fiai, az első liberális nemzedék, Széchenyi és Kossuth tanítványai, a negyvenes évek nemessége. Valóban csodálatra méltóan hősi nemzedék. Nagyszerű eposziak tragikus fensége lebeg fölöttük. A haladás, a szabadság, a nemes liberalizmus fanatikusi ők. Példátlan önzetlenségük gyermekiesen szent lázában máról holnapra ledöntik egyetlen támaszukat, a rendi korlátokat, csakhogy fölszántódják a Magyar Parlag. S a jutalom? Halálos seb egy szörnyű katasztrófában, hóhérpallós és akasztófa, marcangoló önvád és örület, gyászos nemzethalál, melyből nem mutatkozik föltámadás. Ehhez a nemzedékhez tartozik Csallószegi. Erről a nemzedékről nem lehet rokonszenv nélkül irni, ezt a nemzedéket nem válthatja föl olyan magától értetődően egy jobb, egy rokonszenvesebb nemzedék, az apák és fiak harca itt nem olyan önként adódó diadal a fiak részére. Azért igen érdekes, hogyan rajzolja meg, hogyan állítja egymás mellé a két nemzedéket Halmágyi. Fájdalmasan égető probléma ma a magunk revíziója. A világháboru óta sok mindent másképp látunk ma, más a történet-szemléletünk. Régi igazság az is, hogy a jó regény

minden tudós történelemnél szemléltetőbb képet tud adni az efféléről. Vajjon miben látja hát Halmágyi az első és második liberális nemzedék közti különbséget? Vajjon megegyezik-e az ő rajza a Szekfü Gyula fájdalmasan komor megállapításával? Az első nemzedékre nézve az előbbiekből már sejthetjük, hogy meg. A liberalizmusra nézve ugyan nem lehet vele egy véleményen (Erdélyi és unitárius ember ilyen kiábrándítóan, ilyen dogmatikusan antiliberalis sosem lehet, éppen mindenért még sem lehet a liberalismust tenni meg bűnbaknak. Nem a tűz a hibás, ha mindent feléget!), de egyebekben Csallószegi egészen a Szekfü Gy. magyarája: régi szabásu, komoly, tisztességes, talpig becsületes és takarékos falusi ember. E rajzhoz Halmágyi csak egyéni és főleg erdélyi színeket ad. Erdélyben az egyes társadalmi osztályok között nagyobb és közvetlenebb az érintkezési felület: itt a lelkek hajlamosabbak a kapaszkodásra és a gyűlöletre. Aszerint, hogy milyen derekuk van hozzá. A hajlósabb derék a kapaszkodásban éli ki világát, a keményebb derék beéri a gyűlölködéssel. Így legalább fenntarthatja az elveit is. Apák és fiuk rajzában jellegzetes erdélyi színek. Az öreg úr ki nem állhatja a nagyvilági embereket, a mágnásokat, mert fennhéjázók, mert léhák, mert pazarlók. Egyiknek neve petrezselyem-báró, a másiknak pakfongróf, a harmadiké hólyag-herceg. Erdélyi ember találta ki, hogy az ember a bárónál kezdődik. Haragszik rájuk, mert szeretné, ha több oka lenne szeretni őket s büszkének lenni reájuk.

S az újabb nemzedék? Ez a szerző nemzedéke. Természetes, hogy romantikus optimizmussal olyannak rajzolja, amilyenek szeretné. Tanultabb gazdának, szélesebb látókörűnek, elfogulatlanabbnak, előítéletnélkülvalóbbnak, kulturára éhesebbnek és igényesebbnek. De rokonszenvéen keresztül is átcsillannak a Szekfü Gy. komor színei. A jukker-fogat, az urfi-szekér, a gentleman-külső, a mágnás-barátok, a kapaszkodás, a váltók és betáblázások előre vetik árnyékukat. Olympusi emberek ezek már, másként gondolkoznak. Nekik a föld: föld. Száraz időben por, esős időben sár. Mit kuporgassuk, mit imádjuk, mint valami szent ereklyét! Evvel meg nem mentjük a hazát. Gyere zsidó, husz percent, ötven percent, mindegy, csak feszeleghessünk, csak vígan élhessünk, csak mágnást játszhassunk. Az ősmagyar bűnök: könnyelműség, korhelység, urhatnáság, tultengő önértzet, előkelősködés, cimeken

és kitüntetésekén kapkodó gyerekes öröm, esztelen pazarlás és hetyke legénykedés, „egye fene, úgy is mindegy“ filozofia. Ezeket a hibáinkat Halmágyinál még csak az örökké zsörtölődő vén kuruc látja. Boldog optimizmus, a fiatalok még nem látják, hogy a magyar regény Jókaitól Herczeg Ferencig glóriás fénybe fogja vonni ezeket a hibáinkat. Szeges ostor helyett maszlagot fog adni, magyar afiumot a magyar álmoknak. Halmágyi még nem hizeleg, de nem is ostoroz. A magyar gentry kialakuló természetrajzához azonban érdekes vonásokat szolgáltat azzal, hogy megrajzolja párját, a fertály mágnást, vagy amint később nevezték, a firtlít. Igazolja Szekfüt abban is, hogy nálunk mindig és mindenben *jel-szavak* uralkodnak s nyomukban *hangulat* kél. *Elv és előítélet* Halmágyinál a jellegzetes erdélyi nevük, de egyébiránt ökemék is egyebet takarnak igen-igen sokszor. Stilszerű is, hogy a szabad vizsgálódás és nemes liberalizmus klasszikus földjén legalább a zászló maradjon meg, ha a színei meg is kopnak.

Pálffi Márton.

SZÜLŐVÁROSOM TEMETŐJE.

*E temető itt gyönyörű liget.
Fáradt szívekbe gyógyulást vihet...
A hantokon bár elmúlás kövül,
Élet virágzik, illatoz' örül.
A nyárfalomb is életet zenél,
Csengő ezüstre búvöli a szél...
Ört állanak: büszke, komoly fenyők,
Sirok tövében lelve öseröt...
Itt nincs több bú, meghal a szenvedés,
A fájdalom itt édes csendbe vész...
Világ gondja szívet itt nem epeszt,
Itt elmúlik a súlyos, nagy kereszt...
Itt él a béke, örök nyugalom,
Szent, megbocsátó égi irgalom...
Itt fölcsókol minden emberszötte kint,
Isten szeme: a nap, ha széttekint.*

Abrud, 1929.

Ürmösi Károlyné.

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

8-ik közlemény.

Házasság.

Luther föllépése hatalmas lökést adott a természeti és isteni törvényhez való visszatérésnek. A papi nőtlenség nem volt természetes, sem morális, hanem egyházpolitikai kísérlet. Azok a kinövések, amelyek oszlopszentezzé avattak néhány fanatikust, a test megtagadását, a léleknek a testi vágyak legyőzésére kifejtett erejét szent célnak minősítették. Ezek alkalmasak voltak a fanatizmus növelésére, de nem szolgálták az életet, a haladást. Bámulatos eredményei itt a távolban meghatnak s mégis Luthernek adunk igazat, mert ő a papot beillesztette az emberi társadalomba, midőn kilépett a zárdából. A zárdák titkairól sokat, de kevés szépet tártak föl. Elég annyit érinteni e helyen, hogy a püspök a papnak adhatott és adott fölmentvényt, hogy nőt és családöt tarthasson,¹ de nem engedte meg a törvényes házasságot. Pedig igaza volt Pálnak: „jobb házasságban élni, mint égni“ (I. Kor. 7., 9.) s midőn Luther (1525) nőül vette Bora Katalint, az apácát, barátai szerint: „Biztosította számtalan ház tisztaságát és boldogságát.“ „Szabad te neked élvezned minden örömet a világon, a mi nem bűnös. Isten tetszését leli abban, ha jó kedvedben szived mélyéből nevensz.² Zwingli mondja: „Nem ismerek nagyobb skandalumot annál, hogy a törvényes házasságtól eltöltötték a papokat, de megengedték, hogy pénzért tartsanak maguknak háztartásbeli nőt (concubinatus). Briggs mondja: „A reformacio előtt a papok con-

¹ Ch. Beard The Reformation 143.

² 1750-ben Röser kimutatta, hogy az emberiség mintegy tizenöt millió lélek létezését Luthernek és az ő példájának köszönheti s megérdemelné, hogy szobrot emeljenek neki, mint az emberi nem megmentőjének. U. o. 144.

cubinatusa előtt szemet hunytak, ellenben a házasságot halálos bűnnek tekintették“.

Az a szomorú tény, hogy Dávid Ferenc szerencsétlen volt az ő Katalinjával,¹ mit sem von le a papi nősülés nagy értékéből. Legfennebb azt mutatja, hogy nem minden házasság boldog és szerencsés. Ha a papi házasság rosszul végződik, legtöbb esetben azzal magyarázható meg, hogy a nő nehezen, vagy sehogy sem tudja beleélni magát abba a szellemi és erkölcsi légkörbe, amelyben az Isten szolgálának élni kell.

A protestánsok s köztük az unitáriusok is, isteni intézménynek tekintik a házasságot, de nem tartják szentségnek, következésképp az elválást megengedik, ellenben a r. kath. egyház csak az ágytól és asztaltól elválást engedi meg, vagy pedig a házasságot semmisnek minősíti s így fölbontván, a házastársakat felszabadítja.

Agh István *a házások összekelésekről* — írva — az unitárius szabadelvűséget alkalmazza. Minthogy ez volt a hivatalosnak tekintett szabályzat, érdemes összehasonlítani a később keletkezett szövegezésekkel.

Az Agh István szövege inkább a gyakorlat népszerűsítésre szánt magyarázat, mint törvény. A jegyességet, (mátkaság) komoly lépésnek vették, de mégis magánjellegűnek. Történhetett szóval, kézbeadással, gyűrű- és ajándékadással papi szolgálat nélkül, tehát fel is bontható pap nélkül. A papnak ágendája nincsen.

Ha megtörtént a mátkaság, ki kellett hirdetni (hiredetni) a lakodalom előtt (tehát nem az esküvő előtt) nyolc nappal, vagy legalább hárommal, ott ahol a házasulandók laktak, a templomban „ha kinek volna törvényes oka az ellenmondásra jó idején adja értékre azoknak, a kiknek illik.“

A lakodalom idején a pap köteles a házasulandókat megesküetni (copulálni, összveszerkeszteni) vagy az egész lakodalmi gyülekezet előtt, vagy legalább 2—3—4 pár tanu-bizonyságok előtt akár háznál, akár az istentisztelet helyén. „Illendő, hogy a templomban menjen végbe, minthogy Isten tiszteletével is szokott végbevitetni.“

Ha nem templomozás idején tartják a templomban „haran-

¹ Barát Kata anyja volt fő peresse a nagy püspöknek.

gozzanak, mint szoktak harangozni az isteni tiszteletre. A kántor énekel a hivekkel s úgy fogjon az esketésnek a pap“.

Invocatioval kezdi: a mi segedelmünk legyen a Krisztusnak nevében az Istentől, aki teremtette az embert férfiúvá és asszonyi állattá és szerzette a szent házasságot. Amen. „Ezután (egy kis tanítás vagy oratio a szent házasság természetiről) és körülállók dolgairól.“ Ezután imádkozik a gyülekezettel „áldván és dicsérvén Istent sok jó teteményiért és kérvén áldását az új házásokra. Következik a *kikérdezés*: Szeretéből és nem kényszerítésből veszi-e kegyelmed őkegyelmét jövődöbeli házastársul. Adta-e kegyelmed szavát, jegyit, gyürüit vagy egyéb házasságra kötelező ajándékát másnak valakinek, ezen kegyelmed mellett álló személyen kívül, melynek ereje még ma is fenn volna, vagy nem adta.“ Azután azon kérdéseket „támassza eleibe az asszonyi állatnak is.“ Ezután egymás kezét megfogván *megesketi*: Én esküszöm az élő egy igaz Istenre, a mi Urunk Jesus Krisztusnak szent Atyjára, hogy ezen becsületes személyt, kinek mostan kezét fogom, szeretem, szeretetből és nem kényszerítésből veszem magam mellé jövődöbeli házastársul, ő kegyelmét sem jó, sem gonosz szerencsében, sem egészségében, sem betegségében el nem vetem, ő kegyelmével holtomiglan, vagy holtáiglan élek, ha őkegyelme a házasságnak tisztaságában megmarad. A nő ugyanazt mondja el.

Ha egyik fél nem unitárius, hanem vagy református, vagy lutheránus „jöllehet helyes oka nincsen, miért nem eskethetnének meg az elmondott formula szerint, mert akármelyiknek is hinni és vallani kell, hogy az egy élő igaz Isten az Ur Jézus Krisztus atyja, vagy a Jézus Krisztus azon egy Istennek fia, de ha mégis kívánná, akkor a pap elmondhatja az illető esküformáját, „mert a pap az illetén személy képében szól.“ Ne nézzen arra a pap, hogy amazok az unitárius felet a szentháromságra esketik „mert ezeknek cselekedete vagy tudatlanságból, vagy vakmerő kevélységből származik. Érteniök kellene, hogy a mi hitből nincsen, véték az.“

Eszünkbe jut Jókai megjegyzése, midőn az unitárius Manasse Rómában elmondotta a katolikus Blanka hercegnő előtt az odessai kép legendáját: Manassé oly pietással mondotta el, mint a ki szeretni tudja azt, amit hinni nem tud. (Egy az Isten 49 l. stb.)

A helybeli Consistorium 1742-ben tiltja, hogy kihirdetés nélkül vagy lakodalom előtt a házasulandókat megeskessék.

Az Ádámosi zsinat szerint (1629) szerint sem karátson, sem husvét, sem pünköst napján sem a második napon esketni nem szabad. (Ez később *limitatur.*) csak a harmadik napon lehetett esketni. Ehez a papjaink még a XIX. század végén is ragaszkodtak. A kénosi zsinat 1774-ben rendeli, hogyha a 3-ik nap vasárnap, akkor sem szabad.

Vegyes házásokat — ha egyik kat. volt — a katolikus püspök engedélye nélkül esketni nem volt szabad.¹ A stólát a két pap között meg kellett osztani.

Aki kihirdetés vagy deliberatio nélkül esket, hivatalától fel-függesztendő (1803. Csikszentmárton),

A XVIII-ik évszáz gondolkozását és izlését világítja meg, hogy az eskető pap Socratestől kezdve minden bölcs és kevésbbé bölcs mondását összehalmozza az asszony s tehát a házasság ellen: először latinul, azután magyarul:

Aki feleséget véssen
Pere annak elég léssen
Gyakor szívbeli fájdalom
Követi azt s aggodalom.

Végül talál biztatót és vigasztalót is főleg a bibliában az ősz kijelentéstől kezdve: nem jó az embernek egyedül lenni s a zsol-tár szerint: a te feleséged, mint a termő szőlő a te házában. (Zsolt. 128. 2—4.)

Egy ilyen beszédet a szerző is, mások is majdnem minden évben újból elmondottak. Szerették a vastag kifejezéseket s úgy kell lenni, a közönségnek is tetszett, mikor a pap az új házaspárt, de főképpen a férfit így biztatta:

Csak két örvendetes napot lehet érne
Feleséggel többet nem merek ígérni,
Egyik öröm napja, melyen azt elvészted,
Másik melyen meghal s koporsóba tészted.

Dersi Moses a maga szükségére Karácsonfalván 1793-ban irt könyvében (A Papi szt. Hivatal hármasság praxisa) egy esketési beszédében azt a tételt állítja föl: *Ki és mi végre szerette a házasságot?* Bevezető szavai: Ez örömnék házához egybegyülekezett Isten népe! Egy lakadalmi régi predikacion kívánom beszédemet indítani: Nem jó az embernek egyedül lenni.

¹ Mária Theresia rendelete 1749-ben: nem katolikusok katolikusokkal csak kath. pap előtt köthetnek házasságot.

Beszédét négy részre osztja:

1. A házasságot Isten szerzette. Nem angyal, nem ember, annál inkább nem ördög, ama pokolbeli rut ördög, mert ez a házasságnak rontója. Vedd ki a házasságot, gondolatoddal ha lehet, e világból, nem teszek száz esztendőt fel, e világot ember nélkül, az ekklesiát tagok nélkül találod.

2. Az asszonynak segítő társnak kell lenni. Feleség a szónak ereje szerint feleségség. Jaj a hol a feleség ellenség, mint a Job feleségei. Jaj mégis hol a *feleség félszogség*.

3. Az asszonyt vitte Isten Ádámhoz. Tanuljatok itt asszonyok, a férjetek után járjatok, nyakatokat meghajtsátok. Uralkodni a férfin ne próbáljatok.

4. A házasság egy férfiuból és egy asszonyból áll.

Imé elmondott beszédemnek új példáját látom ezen gyülekezetnek közepette. Ha azért a legelső házasság a paradicsomban volt, legyen meg ez is második paradicsomban az Ekklesiában, melynek völegénye az Ur Jézus Krisztus, kinek mi mindnyájan mátkái, jegyesei vagyunk.

Ezt az elég szellemes beszédet néhány latin mondat is ékesíti.

Nagyon kedvelhették, mert a szerző sokszor elmondotta: (1800, 1802, 1805, 1815, 1822, 1824, 1825, 1826, 1829, 1830, 1833, 1834) Almáson és Bölönben.

A további eljárás szerint a pap így szól:

Ezután a völegény fogjon kezét és mindeneknek hallatára feljeljenek külön-külön:

1. Ha ezen kezén levő személyen kívül házasság iránt más-hoz valakihez kötelessége nincsen-e, jegyét, biztató beszédét, annál inkább hűtöt másnak a végre nem adott-e, kihez mostan is köteles volna;

2. Ha szeretetből, szabad jó akaratból akarja-e a házasság törvénye szerint azon kezén levő személyt magához feleségül venni (vagy úgy akar-e azon kezét fogó férfiúhoz feleségül menni?)

Esketés formája.

Az egy magától való Isten, Ur Jézus Krisztus szent Atyja engem úgy segéljen, lelkem idvességét úgy adja, amely igazán mondom: hogy a kinek kezét fogom, szeretetből veszem magamhoz (mégyek ökegyelméhez) mától fogva tulajdon feleségemnek

(férjemnek) tartom, se boldog, se boldogtalan állapotjában el nem hagyom, hitetlenül magamtól el nem idegenitem, hanem holtig való hűségemet megtartom a házassági szövetségben, hanemha tisztátalan életével a házasságnak törvényit felbontja s megrontja.¹

Más formulát is ajánl:

Ha a házasságnak törvénye szerint és annak Istentől szerezett végére nézve akarja . . . magához venni.

Az esketést lehet második személyben mondani.

Papi áldás: Minden áldásoknak Istene, ki a szent házasságot szerzetted, ez új házásokat itt e földön áldd meg jövődőben, szent fiad által koronázd meg. Amen.

Én, ki ezeket írom — mondja a szerző — *igy esketek:*

Én T. T. esküszöm az egy élő igaz Istenre, az Ur Jézus Krisztusnak szent Atyjára: hogy ezen becsületes személyt, kinek jobb kezét, jobb kezemen tartom (vagy ki jobb kezemet, jobb kezén tartja) szeretem, szeretetből veszem magamhoz (megyek melléje) jövődőbeli házastársul; kit soha, se boldog, se boldogtalan állapotjában, se jobb, se bal szerencsében, se egészségében, se betegségében, holtomiglan avagy holtáiglan, hitetlenül el nem hagyok. Isten engem úgy segítjen és úgy adja lelkem idvességét.

Papi áldást ilyet mond Dersi Moses:

Az Ábrahámnak, Izsáknak és Jakobnak Istene, az Ur Jézusnak is Atyja és Istene áldja meg kezdendő házasi élteteket, hogy azt minden háboruság s kedvetlenség nélkül folytassátok Istenünk nevének dicsőségére, az Ur Jézusnak tiszteletére, az anyaszentegyháznak épülésére és lelketek örömére. Amen.

Ferencz József ágendás könyvében az *esketést* megelőzte a háromszori kihirdetés, felmentvény (dispensatio) vagy királyi engedély, kikérdezés.

A kikérdezés először két tanu jelenlétében, másodsor nyilvánosan a menyegző, illetőleg az esketés alkalmával. Formája: Kérdelek téged, vőlegény atyámfia: szereted-e azon becsületes hajadont (ifjút, özvegyet) kit magadnak eljegyeztél? A kért felelet: Szeretem. Szabad akarattól s nem kényszerítésből veszed-e őt magadnak (mész-e hozzá) jövődőbeli házastársul. Felelet: Szabad akarattól és nem kényszerítésből. Nem adtad-e szavadat, gyü-

¹ Ezt a tiszti. Főtanács 1771-ben, kormányrendelet alapján, törölte.

rüdet vagy más jegyedet valakinek másnak, miáltal ez jogos igény tarthatna még most is hozzád? Felelet: nem adtam. A menyasszony szintén így kérdezendő ki.

Mikor az esketésre az előkészület meg van, az eskető lelkész (bármelyik fél lelkésze) rövid segedelemre kérő imát mond, amit a jelenlevők fennállva hallgatnak, azután esketési beszédet (agenda), mit a gyülekezet ülve hallgat. Ezután ismétli a kikérdezést és felhívja őket eskütételre. Eskü:

Én N. N. esküszöm az egy élő, igaz Istenre, a mi Urunk Jézus Krisztus szent Atyjára, hogy N. N.-t, kinek jobb kezét jobb kezemmel fogom, szeretem, szeretetből és nem kényszerítésből veszem magamnak (megyek hozzá) jövődöbeli hitestársul; őt sem egészségében, sem betegségében, sem boldog, sem boldogtalan állapotában hitetlenül el nem hagyom; vele tűrök és szenvedek, holtomiglan és holtáiglan. Isten engem úgy segítjen.

Ha egyik fél nem unitárius, az esküt annak a ritusa szerint mondatja el.

Ezután ima, Miatyánk, megáldás.

A házasságkötés vagy esketés történhetik a templomban, a menyasszonynál vagy a papnál két tanu jelenlétében.

A házasság szertartása is mint minden más papi functio fokozatosan fejlődött. A Disciplina részletes utasításait sokszor meg kellett ismételni és ujtani.

Legutolsó ujtás a polgári házasság kimondása és gyakorlatba vétele 1896-ban. Most szintén az állam intézi úgy a házasság megkötését, mint felbontását. Egyik is, másik is sokat veszít vallásos jellegéből, sőt attól teljesen megfosztódik. Ezt észreveszi a törvény végrehajtója s midőn a polgári házasság rideg formája lejár, az anyakönyv vezetője figyelmezteti, — ha jónak látják — a feleket, hogy az egyházi áldás még hátra van. Ennél a pontnál az új házasságok s legtöbbször szüldik hitbuzgósága lépik előtérbe s az új párt igyekszik rábírni arra, hogy az egyházi megáldást vegyék igénybe. Mi unitáriusok az új házasságokkal az esküt, mint fogadalmat mondatjuk el. A polgári házasság életbelépte óta eltelt negyven esztendő alatt is általános gyakorlatban van a papi esketés. Reméljük, hogy nemcsak a hagyomány, hanem a hitbuzgóság is érvényben fogja tartani. Ebben nekünk unitárius papoknak éber vigyázóknak kell lennünk, nehogy a mi általános liberalismusunk

a valláshoz és az egyházhoz való viszony meglazítására szolgáljon bevezető ösvénynek.

Az unitárius egyház a reformációtól kezdve élt azzal a jogaival, ami mint független és törvényesen elismert egyházat megilleti. A házasságot nemcsak megkötötte, hanem fel is oldotta. Törvény vagy törvényjellegű eljárást követtek a *manuductio*, a Bod-féle Synopsis connubialis alapján. Figyelemmel voltak a bibliára a Disciplina utasításaira és a Summa vonatkozó részére (118).

A válóperek folytatására szervezve volt egyházkörönként a *quindena*, vagyis öt bíró széke, akik az öreg papokból, csaknem korszerint váltak ki. Magyaros kifejezéssel alpapi székeknek hívták, tagjait székbiráknak nevezték. Elnöke volt az esperes. 1801-ben két pótbíróval bővítették ki. A bírónak esküt kellett tenni. Az eskü szövege 1791-ben készült. A kir. kormányzék (Gubernium) 1813-ban elrendelte a házasságvéd beszervezését, kezdetben azzal a céllal, hogy a válópert felebbezze a felség elébe. A Főtanács nem fogadta el, mert az egyház törvénye szerint minden pert meg kellett felebbezni a Főtanács elébe. Az Alpapi szék mintájára a XIX-ik évszázban főpapi szék alakult a Főtanács helyett.¹

A házasságvédőt fölvtették az unitáriusok is.

A válóperek csak az illető egyház tagjaira terjedtek ki. Mint-hogy a katolikus egyház a házasságot szentségnek, tehát felbont-hatlannak minősítette, ott csak ágytól és asztaltól elválasztást mon-dottak ki. Ebből a házaselekre igen nagy hátrány származott, mert a házasság megszűnt. A két fél magános életre volt kárhóztatva. Az egyéni jognak ily nagyfoku korlátozását igen sokan nem tud-ták elviselni, kiléptek az egyházból és protestánsokká lettek.

Az unitárius egyházba készséggel befogadták az így elvált felet és ha kívánta szabályos eljárásban megvizsgálták a kath. íté-let indokait és a végleges elválasztást kimondták az unitárius félre. Ez ellen az eljárás ellen magyarországi ügyvédek felszólal-tak, mint erdélyi specialitás ellen s igen gyakran unitárius egy-házunkat támadták, de semmi eredményt nem értek el, mert egy-házunk jogait az erdélyi törvények biztosították.

¹ Magyarországon a protestánsok nem élvezték azt a jogot, amit Er-délyben az unitáriusok és a reformátusok, tehát ott a fejedelemhez kellett felterjeszteni.

Az egyházi válóperek Erdélyben is megszűntek, midőn a polgári házassági törvény életbelépett.

A válóperek miatt keletkezett irodalmi harcot a Keresztény Magvetőben Kőváry Mihály ügyvéd jeles tolla állotta. Egyik eredménye volt, hogy 1889-ben az E. Főtanács megállította és kiadta az „Unitárius Egyh. Törvényt a *Házassági Jogról.*“¹

A házasság rendesen a lakadalommal jutott befejezéshez. A magyar lakadalomnak ma inkább csak a hire van meg, de látjuk, hogy ahol a mód és a körülmények megengedik, a falu népe megmozdul. Ha a menyasszonyt a szomszéd vagy a távolabbi faluból kell elszállítani a virágos, pántlikás 4—6-ökrös fogaton, a vig zsvalygás, pisztolyropogás felveri az utat, mezőt, a nép ifját, öregét. A régi, jó világban fényesen kitett magáért mind a két család, sőt ma is van dinom-dánom nemcsak falun, de a városon is. A falusi lakadalmat népünk nagy szeretettel tette közünnepé. Vázlatosan bemutatjuk.²

A lakadalom előtt egy héttel van a vendégek hívása szép ékes szavakban. A vége: „ne sajnálják kegyelmetek az ő kegyelme házánál megjelenni, mert ő kegyelme várja és elis ellátja“.

A leányt kikérő, a legényt és a leányt elbucsuztató ékes és szép dikiók a szülőket, testvéreket, rokonokat, szomszédokat jól megválogatott szavakkal tisztelik és vigasztalják: „Szünjék meg mostan hát hegedük zengése, sarkantyuk pengése, mert bucsuzásimnak most leszen kezdése, legyünk csendességben, míg leszen végzése“.

A kikérés után a szószóló felel és okosan megmagyarázza a bibliából, hogyan vette ki Isten Ádám oldalbordáját s formálá Évát, s mely szavakkal bocsátá el, hogy betöltsék a földet és uralkodjanak mindeneken. Következik a kézfogás, jegyadás, gyűrűváltás, a megköszönés.

Ez az eljárás viláékenként módosul. Moldovanestiben a vőlegény ad gyűrűt, selyemkendőt, pár cipőt, a menyasszony egy inget.

A szószóló végül rátér a földogra: „ezen becsületes ifju szereti a kegyelmetek házában felnevelkedett virágszál leányt és kívánja házastársul, örök feleségül venni. Ne sajnálják az első ceremóniákra: kézfogás, gyűrű- és ruhaváltásra előállítani“. Erre a leány szószólója felel: „mátkájának szeretetből adott ajándékát tőle tehető módon megszolgálni igyekszik, ő is kedveskedni kíván kedves mátkájának“.

Ekkor már arra kerül a sor, hogy a szószóló megkérdezi a menyasszonyt: „virágszál leány, szeretted-e ezen becsületes ifjut, mered-e kezdet

¹ E törvény 260 §-ban magába foglalja a házasság megkötésére, a házassági kötelék megszűnésére és az eljárásra vonatkozó szabályokat.

² Leirta Fülöp József hévizzi hívünk.

házasság fejében átadni?'' Ezt követi a megáldás, melyet szintén a szószóló mond, mintha pap volna: „Áhrahám, Izsák, Jákobnak Istene, nekünk is Istenünk, áldjon meg titeket igaz, állandó szeretettel, zabolázzon meg az Uristen minden ártalmas és mérges nyelveket, akik titeket a házassági életben megzavarnának, addig is, míg az anyaszentegyházban, a felszentelt lelkipásztor által a szent eskü szavaival egybekötöttétek“.

Ezután a két lakodalmi menet, külön-külön csoportban, egyszerre menetet az anyakönyvi hivatalhoz, onnan a templomba. Esküvő után hazamennek a legény is, meg a leány is vacsoráig. Ekkor a legény násznépe megy a menyasszony után. Kikérik a nyoszolyólányok és a vőfély kezére adják ágyával, párnáival és minden perefernumával együtt. Ekkor a legény vőfélye megfogja a vőlegény kezét és elbucszik a szószóló.

A nászasztalnál is szól a beszéd, még pedig tréfával bőven fűszerezve, mert most már ajándékot kér és vár az új pár: egy fejőstehént, bivalat, akár hámoslovat, malacos kocát tiz malaccal, tyukot, csirkét, rucát s hogy nagyobb foganatja legyen, a szószóló tényleg ad rendesen pénzt s minden egyes ajándékot külön is megköszön s végül egybefoglaló beszéddel az összeget. Az asztalnál a szószóló elébe tesznek 3—4 tejszerű lepényt, dikciót mond, feldarabolja a lepényt és mindenkinek juttat, de mielőtt megennék, szép imát mond:

Mi élni akarunk ez eledelekkel,
Szenteld meg hát kérünk ez eledelünket,
Hogy táplálhassuk vele erőtlen testünket.

Étel utánra is van rigmus.

Shokás az is, hogy esküvő előtt, mikor sütik a kalácsot s a lepényt, négy vagy öt fiatal asszony a lányosháztól lapitóra fölragasztják a lepényre és egy üveg pálinkával elmegy a legényes házhoz, akivel az utcán találkoznak, megkínálják s a legényes háznál levőket is. Innen is visznek s hasonlóan járnak el, beszélgetéssel, köszöntéssel az utcán s a menyasszonynál.

Az is mesélik, hogy a menyasszony az esküvő előtt a papnak lepényt visz és meghija az esküvőre őt s a kántort is.

Esküvő napján délelőtt a két nyoszolyólány elmegy a legényes házhoz virággal és egy szépen feldiszipett kaláccsal, pálinkával. A legelső poharat egyik megizleli s azután a vőlegénynek nyújtja át ilyen szavakkal:

Szivem azt kívánja, szived boldog légyen,
Semmi szomorúság szivedbe ne férjen,
A te boldogságod az égig felérjen,
Szépséged, jószágod csorbát ne szenvedjen.

Ámen.

Ennyit kiemeltünk a derült multból. Népünk hívő lelkét a jószívű, a tisztességes élet, a jó kedély és a segitieniakarás teszi gazdaggá, boldoggá. Nagyon kívánatos, hogy ez a pátriarchális népies szokás maradjon meg az idő végéig.

Dr. Boros György.

Valóság és legenda a vallásos nevelésben.

A gyakorlati vallás-nevelés egyik fontos kérdése, hogy a tudományos felfogás következtében történeti valóságukat elvesztett keresztény legendákkal szemben a nevelő milyen álláspontot foglaljon el. Nyilvánvaló, hogy nemcsak az egész Bethlehem járás, a csillagos ég alatt énekelő angyalokkal, pásztorokkal, a három keleti bölccsel, hanem Jézus életének az evangéliumokban megőrzött számos egyéb mozzanata is nem megtörtént valóság, hanem legenda; azonban ezt még az unitáriusok által használt elemi iskolai vallástanítási könyvek sem árulják el; ellenkezőleg, szándékosan azt a látszatot keltik, mintha azok az elbeszélések a valóságban is megtörténtek volna.

A nevelés egyik alapelve, amihez a vallásos nevelésnek százszor inkább alkalmazkodnia kellene, mint bármely más nevelésnek: az *őszinteség*. A gyermeknek nem szabad olyant mondani, amiről akár az elmondás idejében, akár később nyilvánvalóan megállapíthatja, hogy nem igaz. A legfejlettebb nevelés még a gólya-mesékkel is szakít; még kevésbé engedi meg, hogy a nevelő egyéb kérdésekről állítson valótlanúságot.

Hogyan tanítsuk akkor például a Jézus életét a 8—10 éves, vagy ennél még fiatalabb gyermekeknek?

A legkézenfekvőbb megoldás az volna, hogy — ami az unitárius felfogásnak is különben egyik sarkalatos tétele — a gyermekek elé a *történeti Jézust* állítsuk. Csillogtassuk meg a gyermekek előtt egy csodálatos ember életének tükördarabjait. Beszéljünk a názáreti mezőkről, a Názáretben született ács-gyermek csendesen induló életéről, amelyről harminc éves koráig bizony keveset tudunk. Akkor nagy lépésre szánja el magát. A nyugodt, biztos életet maga mögött hagyja; prófétává válik. És kövessük őt utján egészen kinos vértanu haláláig, méltatva tanításai értékét, jellemének mélységét. Ki mondja, hogy a történeti Jézus, a legen-

dák csillogása nélkül is nem volna elég ember ahhoz, hogy megfogja még a fesledező gyermek lelkét is?

És mégis — valami nagyon hiányoznék ebből az evangéliumból!

Éppen az hiányoznék, ami a gyermek legdrágább kincse: a mese. Az, ami az emberiség gyermekkorának is természetes szülötte: a képzelet ragyogó bősége, szabad csapongása.

A mesét nem szabad a gyermektől elrabolni. Meséből sohasem lehet eleget adni.

Csak éppen úgy kell adni a mesét, mint — mesét. Ez a nevelés titka.

Ha a kacsalábos forgóvár, a parazsat evő táltos, a hétmért-földet lépő óriás meséiről a mesélő azt állítaná, hogy azok valóságok, mint a patak folyása, a bárányok bégetése és a szomszéd két lova, nemcsak a mese csillogását rontaná meg, de a gyermek lelkét is, mert ő azt többé nem égő szemekkel, de kétkedéssel, a becsapottság érzésével várná minörökké.

A gyermek ösztönösen érzi, mi a mese és mi a valóság. Beteges tünet az, amikor azt összezavarja. Miért ne lehetne a Jézus életét is úgy adni, mint minden mást, ami a gyermekhez jut: meséül a mesét és valóságnak a valóságot!?

Téved az, aki mindent mesének, vagy mindent valóságnak akar tanítani. A Szent László király életének történelmileg igazolt adatai mellett, ha a Szent László-mondákat is elmeséljük a gyermekeknek, mint amilyen például a Torda Hasadék kettévállásának mondája, nem okoztunk a gyermeknek semmi nehézséget, mert az világosan érzi, mit lehet valóságnak elfogadni és mi a legenda. Így megmentjük a nevelés őszinteségét és a csodálatosan szép Jézus legendákat is.

Más szóval: az *egész igazságot*.

Mert a legendákképpen vett legendák éppen annyira részei az igazságnak, mint az észszerűen megfogalmazott elméletek.

Ha a legendákat történeti valóságok gyanánt tanítjuk, hamisítunk. Ha azok tanítását elmellőzzük: megszegényítjük az igazságot. Ellenben a képletes és lélektani jelentésükben fölfogott legendák a művészi átélés eszközeivel gyakran közelebb visznek bennünket a valósághoz, mint a látható, kézzelfogható jelenségek pontos leírása s így ezzel a nevelési módszerrel, amely mind a

kettőt magában foglalja, anélkül, hogy azokat egymással ellentétbe hozná, bizonyára nagyobb sikert tudunk elérni, mint bármelyikkel külön.

Alább mintául leközlöm a Jézus élete tanításának bevezető részét, ahogy azt én 8—10 éves gyermekeknek tanítom.

Jézus születése.

Jártatok-e olyan faluban, amelyben mind zsidók laknak? Alig hiszem, hogy jártatok volna. A mi országunkban a zsidók szétszórtan élnek városokban és falvakon; de ezelőtt több, mint kétezer esztendővel a zsidóknak is volt országuk, ahol ők művelték a földet, ők nevelték az állatokat s még az ácsok és a közművesek is mind, de mind zsidók voltak. S nem is volt olyan utolsó ország a zsidóknak országa; ellenkezőleg, híres volt, még ha kicsi is volt. Királyai is éltek, nevezetes, nagy királyai; a zsidó nép maga pedig olyan kiváló volt, hogy ami könyvet irtak viselt dolgaikról, azokat szerte a világon még most is olvassák az emberek.

Az a nagy könyv, a biblia, amit minden vasárnap ott láttok a templomban, a szószéken, mind azt írja le, hogy mi mindent vittek végbe, milyen nevezetes embereik éltek a zsidóknak.

A sok nevezetes ember között azonban egy sem volt nagyobb, mint a názareti Jézus, akinek életéről és haláláról tinektek sok érdekes és épületes dolgot akarok elmesélni.

Ez a Jézus Názáretben született. Názáreth földje köves és sziklás, de József — így hívták a Jézus apját — nem földműveléssel, hanem ács-mesterséggel foglalkozott. Volt egy kis műhelye s abban készített fából mindenféle szükséges holmit, amiért neki az emberek a legtöbbször nem pénzzel, hanem gabonával, ruhaneművel s egyéb szükséges dologgal fizettek, amit ők maguk termeltek, vagy készítettek.

A Jézus édes anyját Máriának hívták. Bizony jó volna, ha minden édesanya olyan szerető, gondos anya volna, mint amilyen Mária volt az ő első szülött fiához, a kicsi Jézushoz. Ugy ápolta, úgy nevelte, úgy ügyelte őt, mint a kertész az ő legkedvesebb virágát. Ugy nőtt, fejlődött a kis Jézus testében, lelkében, Isten és emberek előtt való kedvességben.

A bethlehemi jászol.

Nem hiába nevelte Mária olyan féltő gonddal az ő kicsi fiát, Jézust, hires, nagy ember is lett belőle, akiről az egész világ beszélt. Annyit beszéltek, akkora szeretettel hallgatták az ő életének történetét az emberek, hogy a végén, észre sem vették, még meg is toldották a szép történeteket. Csodálatos dolgokat találtak ki róla, mint a tündérr királyfiról, akiről minden öreg ember hetvenhét mesét tud; s a végén már senkisé sem mondhatta meg, hogy mi a valóság és mi a mese.

A születéséről is kitaláltak egy szép legendát. Figyeljete csak ide, még a lélekzeteteket is tartsátok vissza, amíg elmondom; olyan csodálatosan szép ez a mese.

Parancsot küldött a római császár, a hires Augusztus, birodalma minden tartományába, az egyik tengertől a másik tengerig, hogy a föld minden lakóját írják össze. Hadd tudja meg, hány ember féli az ő hatalmát! A kis Zsidóországba is eljutott a parancs. Nosza, lett sürgés-forgás, lótás-futás, költözködés az egész országban! Asszonyok utra valót csomagoltak, férfiak szamarakat nyergeltek, hogy mindenki oda utazzon. ott irathassa össze magát, ahonnan a családja származott.

A názárethi ácsmesternek, Józsefnek, Bethlehembe kellett mennie, mert az ő családja, a hires Dávid-család, amelyből királyok is születtek, abból a távoli városkából származott. Fialat feleségét, Máriát, féltő gonddal ültette a szamar hátára s négy napig rótták az utat hegyen föl, hegyen le, amíg egy este, holdvilágos, csillagos este, Bethlehembe megérkeztek.

Egyik háztól a másikig jártak, egyik vendégfogadó után a másikba kopogtattak be: éjjeli szállást csak nem kaptak sehol. Tele volt a város messziről jött vendégekkel. A végén is mit tehetett egyebet szegény József? Hideg éjszakában kinn csak nem hálhattak; bekérezett egy istállóba a városka szélén. S puha szalmán, kérőző állatok teste melegében, ott adott életet Mária az ő elsőszülött fiának, a kicsi Jézusnak.

Jászolba fektette, altatta, etette drága szép Mária az ő kedves fiát, a kicsi Jézuskát.

Nagy fényesség támadott a kicsi Jézus feje körül. Nem is fért el ez a nagy fényesség a kicsi istállóban. Kirepült az ajtó

hasadékan, nekifutott a nagy pusztaságnak, ahol pásztorok csendesen nyájukat őrizték.

A pásztorok igen megrémültek a nagy fényesség láttán. De ekkor hirtelen szót hallatszott:

„Ne féljete! Ime, nagy örömet hirdetek néktek,
mely az egész népnek öröme lesz!
Ma született a Megváltó
Dávid városában!”

S angyalok serege jelent meg előttük, akik ezt énekelték:

„Dicsőség a magasságban Istennek!
A földön békesség!
S az emberek közt jóakarát!”

A pásztorok hívást sem vártak. Bundáikat nyakukba vetették; sebesen megindultak a város felé. Megtalálták az istállót, megtalálták Máriát is, a gyermek Jézussal. Ottan leborultak, a földre borultak s úgy dicsőítették az Istent, aki nekik s az egész világnak bűneiktől, gonoszágaiktól szabadítót küldött.

A keleti bölcsek.

De még tovább is tart ez a szép mese. Hallgassátok csak meg, figyeljetek ide:

Csillag jelent meg az égen, gyönyörű csillag, amikor Jézus megszületett. Meglátta a szép csillagot három napkeleti bölcs. Tanakodni kezdetek:

— Mit jelenthet ez a szép csillag; vajjon mit jelenthet?

Addig gondolkoztak, addig vizsgálgatták a régi könyveket, amíg kitalálták:

— Megszületett a zsidók új királya, aki az egész világnak is megváltója lesz.

Nosza, felkerekedett a három napkeleti bölcs. Megrakták tevéiket drága ajándékokkal. Elindultak nyomban Zsidóország felé.

Hát a csillag szépen ott megyen előttük, mutatja az utat éjjel is, nappal is.

Mentek, mendégéltek napokig, hetekig. Egy nap megérkeztek szép Jeruzsálembé, zsidók városába.

Meghallotta jöttüket Heródes, a zsidók királya. Maga elé hívatta a három napkeleti bölcsöt:

— Mi járatban vagytok, napkeleti bölcsek ?

— Megszületett a zsidók új királya, aki az egész világnak is megváltója lesz. Hozzá igyekszünk, hogy neki tisztességet tegyünk.

No, ezt éppen jó helyt mondták a napkeleti bölcsek. Új királyról szoltak a régi királynak! Meg is haragudott, meg is zavarodott nyomban Heródes, a zsidók királya. De nem mutatta rettentő haragját, mert titkon már tudta, hogy mit cselekedjék.

Magához hívatta az írások tudóit:

— Írások tudói, mondjátok meg nekem, hol kell megszületnie a zsidók új királyának, aki az egész világnak is megváltója lesz?

Az írások tudói nyomban megmondották:

— A judeai Bethlehemben.

Mondotta erre Heródes:

— Menjetek csak békességgel ti, napkeleti bölcsek. Hanem visszajövet el ne mulasszátok énhozzám betérni. Én is hadd tudjam meg, ki az az új király; hadd mehessek én is tiszteletet tenni.

Megköszönte szépen a három napkeleti bölcs a királynak irántuk tanusított jóságát. S már indultak is tovább a fejedelmi Betlehembe, hogy megkeressék a világ megváltóját.

Hát a csillag most is ott megyen előttük, mutatja az út. Hegyen föl, völgyön le, Bethlehem széléig, öreg, kőből rakott istálló házáig.

Ott aztán megállott.

Bement a három bölcs:

— Üdvözlégy zsidóknak ujszülött királya!

Hát a kicsi Jézus mosolyog, mint gyermek . . .

Aztán kirakták, amennyi drága ajándékot csak hoztak, aranyat, tömjént, mirrhát, mind kirakták a kicsi Jézus elé. S ahogy jöttek, már mentek is, vissza hazájukba, vissza napkeletre.

De úgy megszerették azt a jászolköntösben kedvesen mosolygó kicsi Jézust, hogy Heródes minden kincséért sem mentek volna vissza Jeruzsálembé, őhozzá betérni, amit láttak és hallottak: mindent elmondani.

Még valami gonoszat forral az a vén király a kicsi Jézus ellen.

Más úton tértek vissza hazájukba.

Ezer gyermek halála Bethlehemben.

Hallgassátok csak meg a mesének végét:

Csak még most haragudott meg igazán Heródes, a zsidók királya! Amikor megtudta, hogy a három napkeleti bölcs kiját-szotta őt és más úton tért vissza a hazájába, hívatta mindjárt a katonák kapitányát:

— Amennyi kétévesnél kisebb fiugyermeket találtok Beth-lehem környékén, egynek se kegyelmezzetek!

Nem állhatta meg a katonák kapitánya, hogy meg ne kér-dezze:

— Felséges királyom, egy életem, egy halálom, de már még sem állhatom meg, hogy meg ne kérdezzem: mivégre kell nekünk azt a sok ártatlan kisdedet elpusztitanunk?

Felelte a zsidók királya:

— Katonák kapitánya, te még nem hallottad volna, hogy megszületett a világ megváltója, a zsidók újszülött királya, aki-hez napkeletről bölcsek jöttek tisztességet tenni? S vajjon nem én vagyok a király, aki ellen ez a kis gyermek pártot ütni készül?

A gonosz Heródes inkább ezer ártatlan kisgyermeket kész volt megöletni, mintsem elveszítse díszes koronáját, gazdag király-ságát!

S mentek a katonák, mentek nagy sietve Bethlehem váro-sába, királynak szörnyű parancsára ezer kisgyermeket kard élére hányni.

De nem úgy történt minden, ahogy azt Heródes szerette volna.

József rosszat álmódott ez éjjel s reggelre kelve, számár-háton Máriával és a gyermek Jézussal együtt Egyiptomba me-nekült.

Kardélre hánytak a katonák minden két évesnél kisebb gyermeket Bethlehemben s Bethlehem környékén. Vér festette a bölcsőket, vér festette az utcákat. Sirtak az anyák, jajveszékelt az egész város. A gonosz Heródest átkozta minden édesanya.

De a kicsi Jézus nem volt akkor már Bethlehemben.

Gondos szökéssel ő akkor már messze járt, számárháton pusztaság közepén, utban Egyiptom felé.

Csak akkor tértek vissza hazájukba, amikor már hire járt, hogy meghalt Heródes, a zsidók kegyetlen királya.

Jézus gyermekkora.

Ugye, milyen szép legendák keltek szárnyra a Jézus születéséről? Olyan szépek, hogy örömet el is hinnők őket, ha nem tudnók, hogy nincsenek angyalok, égen járó csillagok sincsenek. Csak egy van: szeretet és rajongás Jézus iránt, amiből ezek a kedves mesék megszülettek.

Az igazság az, hogy Jézus is csak úgy született meg, mint a többi szegény gyermek. Csak éppen talán egy kicsit okosabb volt, a szive telibb volt szeretettel, az arca több komolyságot árult el. S mikor az értelme már annyira fejlődött, hogy tudásra megszomjazott, talán hamarabb kérte meg az apját, mint a többi gyermekek:

— Édes apám, taníttasson meg engem írni és olvasni.

Abban az időben nem voltak iskolák, ahova a gyermekeket be lehetett volna adni taníttatni. József tehát elment egy fehérszakállas írástudóhoz és illően megalkudott vele. Igért neki egy kecskét, ha a fiát megtanítja írni és olvasni.

A fehérszakállas írástudó aztán nem várta, hogy a kecske megvénüljön, hanem elővette a könyvtekercseket — abban az időben olyanok voltak a könyvek, mint ma egy vég vászon, föl kellett tekerni őket — s nekilátott a tanításnak. Jézussal sok baja nem volt; fogott a gyermek esze, mint az éles kés. Csak akkor esett gondolkozóba az öreg ember, amikor Jézus előállott:

— Abból a nagy könyvből szeretnék olvasni, amit az imaházban olvasnak minden szombaton.

— Az a biblia — felelte az írástudó —, de abból neked még nem szabad olvasni.

— Miért nem szabad?

— Kicsi vagy te még ahhoz, azért nem szabad —, válaszolta az öreg írástudó s azt hitte, hogy ezzel a felelettel Jézus megelégszik. De Jézus annyi szép történetet hallott, amelyekről az édesapja azt mondta, hogy azok mind a bibliában vannak megírva, hogy addig nem nyugodott meg, amíg öreg tanítója el nem vitte őt egy nap a zsinagógába — így nevezték az imaházat zsidóul — s meg nem engedte, hogy a bibliába beletekintsen.

Azután minden szabad idejét ott töltötte Jézus a zsinagógában.

Kipirult arccal olvasgatta a régi nagy királyok és a régi nagy próféták történeteit. Maga sem tudta, kikre legyen büszkébb, a nagy királyokra-e, akik a zsidó nemzetet olyan hatalmassá és dicsőségessé tették, vagy pedig a prófétákra, ezekre a népet tanító, buzdító és ha kellett: korholó emberekre, akik még a királyok szemébe is megmondották az igazat, ha azok letértek a becsület és tisztesség utjáról.

Még nem tudta, hogy mi akarjon inkább lenni: király-e, aki a zsidó népet fölszabeditsa az idegen királyok rabságából, vagy pedig próféta, aki faluról-falura járván, tanítja az embereket az Isten törvényeire és szeretetére.¹

Balázs Ferenc.

¹ Ezen cikk irányával nem értünk egyet. De a kérdés nagy fontosságára való tekintettel, közreadjuk. A kérdés tárgyilagos tisztázása céljából hozzászólásokat szívesen fogadunk.

Szerk.

I M Á D S Á G.

*Uram, ne vedd el tőlem még a dalt:
Gyógyító balzsamát szenvedő magamnak,
Oh hagyd erejét lelkemben a dalnak!*

*Uram, ne vedd el tőlem még a dalt:
Szegény voltomnak egyetlenegy kincsét,
Dalolva nem érzem sorsom vasbilincset.*

*Uram, ne vedd el tőlem még a dalt:
A dal óvta szűzfehérnek lelkemet,
Uram, a dal tartotta szívemet Neked...*

*Uram, ne vedd el tőlem még a dalt:
Dalon át jószágod Magadhoz ölel...
S hatalmas Lényed érzem, mily közel.*

*Uram, ne vedd el tőlem még a dalt:
Oh hagyd a lelkem fürdeni a szépben,
Éljek a büntől örök messziségben.*

*Uram, ne vedd el tőlem még a dalt:
Segítsd királyi mezbe öltözni dalom...
Öltse lelkem szeretetbitorát,
Mely minden bántást királyin megbocsát.*

Ürmösi Károlyné.

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

I.

A keresztény vallás keletkezésével kapcsolatban az ortodox teológiában hosszú évszázadokon keresztül az a merev és kizárólagos álláspont uralkodott, és többé-kevésbé uralkodik még ma is, hogy a kereszténység valami egészen új jelenség volt és legteljesebb ellentétben állott a görög-római világgal, melyben megjelent. E rideg dogmatikus álláspont szerint a görög-római világnak a kereszténység kialakulásában semmi történelmi szerepe nem volt és a kereszténység „az idők teljességében”, természetfölötti úton jött létre.

A múlt század folyamán fellépő és a keresztény teológiában kiváló szerepet játszó liberális teológiai irányzat élesen szembe fordult ez ortodox állásponttal és a kereszténységnek nem a hit, hanem a tudomány szempontjából való tanulmányozását tűzte ki célul. E tekintetben a legnagyobb és legeredményesebb munkát a múlt század második felétől egészen napjainkig az u. n. vallástörténeti iskola végezte Németországban, mely a kereszténység eredetének vallástörténeti szempontból való kutatását fogadta el s a legkiválóbb protestáns teológusok nagyrésztét maga körül csoportosította. Ez iskola főmunkatere a Kr. előtti és utáni első évszázad vallásos problémáinak kutatása s egyik csoportja az utóbbi két-három évtizedben a keleti misztériumi vallások szerepét is beható tanulmányozás tárgyává tette és igyekezett azoknak a kereszténység kialakulására gyakorolt esetleges hatását kimutatni. E téren az iskola utolsó kiváló tudósa Reitzenstein német teológus és filológus volt.

A vallás-történeti iskola, sajnos, pillanatnyilag hanyatlóban van s a német protestáns teológiára az utóbbi évtizedekben gya-

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

korolt nagy hatását és irányító szerepét kezdi elveszíteni, melynek oka részben az, hogy legkiválóbb képviselőit, mint Bousset és Reitzensteint, a halál elragadta, másfelől pedig több eddigi munkása megszűnt az iskola szellemében tovább dolgozni. Legnagyobb és legveszedelmesebb ellensége a dialektikai teológia, mely újabban a protestáns teológia alakulására, különösen pedig az új teológus nemzedék gondolkozásmódjára mind nagyobb befolyást gyakorol. Angliában az általában véve sokkal konzervatívabb teológia ez iskola munkásságát és elért eredményeit komolyabb elismerésben sohasem részesítette s újabban is kiméltelen bírálatban részesült Rawlinson angol teológus részéről s az angol katolikus teológia képviselői is nemrég éles támadást intéztek ellene.¹

Jelen értekezés célja az, hogy a rendelkezésre álló adatok segítségével a keleti misztériumi vallások és az őskereszténység között kimutatható kapcsolatokat néhány szóban felvázolja. E célból azonban szükséges elsősorban a kereszténység megjelenése előtti és az első keresztény évszázadi görög-római világ történelmi és vallási hátterének és ezt követőleg a minisztériumi vallások lényegének és jelentőségének rövid ismertetése. Csak ezután térhetünk rá a tulajdonképeni kapcsolatok megvizsgálására.

II.

A második pun háborútól (Kr. e. 218—201) kezdve egészen az aktiumi ütközetig Kr. e. 31 az akkor ismert világ nagyon szomorú, nyomoruságos időket élt át. Egyik háború a másikat követte, aminek eredményeképpen a szegénység, a gazdasági válság az emberiségre egészen reánehazódott. A gyors léptekben világhatalommá fejlődő Róma Görögországot is meghódításra kényszerítette és birodalmához csatolta. Az olympusi istenek társaságába vetett hit, mely a görög város-államok összeomlásától kezdve mindinkább gyengült, az első keresztény évszázadban a görög ember előtt már majdnem teljesen elvesztette volt hatását. A régi görög nemzeti istenek tekintélye lehanyatlásának egyik főoka az

¹ Rawlinson: *The New Testament Doctrine of Christ*. Bampton Lectures, 1926. G. Sehayn: *Essai Catholique and Critical*. 1933.

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

volt, hogy a görög vallás az ember természetének csak egyik oldalát, az esztétikait méltatta figyelemre. A szegénység és kétségbeesés idején a szépség és vidámság vallása az élet kiábrándító tapasztalataiban meghasonlott embernek vigasztalást, kielégülést, nyugalmat nem tudott nyújtani és lassanként teljesen megsemmisült.

A római birodalom államvallása, mely három főelemből állott, és pedig Rómának, az élő császárnak, mint Augusztusznak és a halott császároknak, mint isteneknek imádása, az első keresztény évszázadban már teljesen az állam érdekeinek szolgálatába került, melyben az egyén hite és vágyódása teljesen háttérbe szorult. Az egyetemes vallás a legalkalmasabb eszköznek bizonyult arra, hogy kifelé Róma egységét és megrendíthetetlen hatalmát hirdesse. De ez a vallás az egyénnek semmit sem tudott nyújtani, igen sok embert nem tudott kielégíteni, aminek következménye az lett, hogy igen sokan egy új, egy jobb, nemesebb vallás után vágyódtak, hogy azt a régi helyébe helyezzék.

Minden új vallásnak, mely a görög-római birodalomban abban az időben általános befogadást és elterjedést remélt, elsősorban a tudatlan tömeghez kellett fordulnia, a szegények, elnyomottak, nyomorúságban sinylődők vallásának kellett lennie, az ősrégi vallásokon kellett felépülnie, s ami mindennél fontosabb volt, a kétségbeesett, meghasonlott emberek számára személyes megváltást, tulvilági életet és boldogságot kellett ígérnie és biztosítania s végül nem tartozhatott csupán egy nemzethez, mint például a judaizmus, hanem nemzetiségre, fajra és osztályra való tekintet nélkül mindenkihez kellett szólania.

A kereszténység megjelenéséig és megerősödéséig, de még azután is egészen annak végső győzelméig, a görög-római birodalom vallásos életében a misztériumi vallások voltak a legalkalmasabbak arra, hogy a kor igényeinek megfeleljenek és a megváltás után sóvárgó embereket kielégítsék, ami egyuttal azt is jelentette, hogy a kereszténységnek e veszedelmes kultuszokkal, amelyek annyi, abban a korban, hasznos tulajdonsággal rendelkeztek, hosszú, elkeseredett, nehéz harcot kellett vívnia, mielőtt a győzelmet biztosította.

III.

Mik voltak tulajdonképpen ezek a misztériumi vallások? Eredetük egészen az ősrégi földmívelési vallásokig vezethető vissza; a természet őszi halála és tavaszi ujjáébredésének megfigyeléséből indul ki. Később, a fejlődés folyamán e kezdetleges földmívelési vallás szertartásainak értelme átalakulásokon ment át és a fejlődés bizonyos fokán, már a hívőnek büntől való megtisztulást és halhatatlan másvilági életet biztosított. E vallásos kultuszok középpontjában a Soter, Szabadító állott. E fogalom eredete is valószínűleg a régi földműves vallásban keresendő, amely több fogalmat alkotott, hogy azok az évet, az évszakot, a növényzetet, stb. képviseljék. Az Isten megjelenése a tavasz jövetelét, őszi halála pedig a természet halálát jelentette. Az Isten halálát egy másik, rosszindulatu isteni lény okozta, aki ellenfelét rendszeren orvul megöli; de végül megjelenik a harmadik isteni lény, a Szabadító, aki a halott Istent újból életre kelti és visszahozza a földre. Az Isten halála és Szabadító által való feltámasztása minden évben egyszer végbemegy.

E kultuszokban az eksztátikus imádás alapgondolata az volt, hogy a hívőt közösségbe hozza, eggyé tegye istenével. A megváltás módja rendszeren a szenvedő isten halála, aki végül feltámad, győzedelmeskedik a halálon és a hívőknek is halhatatlanságot biztosít.

A misztériumi kultuszok lényegéről és a Kr. utáni első évszázadi formájukról, sajnos, nagyon keveset tudunk. Minden, ami azokkal kapcsolatban rendelkezésünkre áll és felvilágosítást nyújthat, egy néhány többé-kevésbé homályos utalás egy-egy irónál, néhány ének- és imatöredék, megcsonkult feliratok, festmények, romban heverő kápolnák és templomok, domborművek, stb. A nehézséget fokozza az a körülmény, hogy igen sok esetben a ránk maradt emlékek korát meghatározni lehetetlen, ami pedig nagyon fontos volna, mert a misztériumi kultuszok az évszázadok folyamán változásokon mentek át, egyrésztük pedig teljesen átalakult. A dokumentumok legnagyobb része olyan írók kezéből származott, akik a misztériumi vallások elkeseredett ellenségei voltak és rendszeren azoknak csupán kevésbé kedvező oldalait igyekeztek kimutatni. Mindezek felett a tájékozatlanság egyik leg-

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

főbb oka az, hogy e kultuszok szertartásai mind titkosak voltak, azokat csak a beavatottak ismerték, azok pedig esküvel kötelezték magukat a legszigorubb hallgatásra.

A misztériumi vallások, habár sok tekintetben különböztek is egymástól, a következő lényeges tulajdonságokban megegyeztek: szertartásaik mindig titkosak voltak s az új tagok felvétele ünnepélyes beavatási szertartás útján ment végbe; a tagok között sem faji, sem osztály vagy nemzetiségi különbséget nem tettek; a hívőknek megváltást, a földi élet utáni halhatatlanságot biztosították, ami a jelöltnak az istenséggel való egyesülése által ment végbe. A beavatási szertartások egyes részei a mi szemünkben gyermekes színészkedésnek tünnek fel, de abban az időben, amikor a babona óriási mértékben el volt terjedve s az emberek a misztikus, jelképes jelenetekben és mutatványokban legnagyobb örömet találták, azoknak jelentősége és hatása is megvolt. Olyan eszközökkel, mint bódító italok élvezése hosszas böjtölés után, hirtelen fényes világosság támasztása sötétben, vagy a jelöltnak az isten ruhájába való öltöztetése, mind arra szolgáltak, hogy a hívő érzelmi benyomását minél magasabbra fokozzák, hogy azáltal benne az Istennel való egyesülés érzetét keltsék.

E kultuszok közül egy néhány, mint például az eleusis-i misztériumok Görögországában, államvallássá lettek, mások államilag nem voltak elismerve és mint titkos társaságok működtek. A legtöbb misztérium középpontjában női istenek állottak, míg a férfi istenek, mint Attis, Adonis, Osiris alsóbbrendű helyet foglaltak el. E tekintetben kivételt képezett a Mithra-kultusz, amelynek kizárólag férfiak lehettek tagjai.

IV.

A keleti misztériumi kultuszok legősibb formája a Dionisius kultusza, melyet Thráciában gyakoroltak jóval Kr. előtt a 6. század előtt, kapcsolatban a bacchusi orgiákkal. A 6. században összeolvadt Orpheus imádasával, melynek a kultusz fejlődésére jótékony hatása volt, mert annak durva kicsapongásai megszűntek s azontúl a hívek inkább szellemi extázis útján keresték az istenséggel való egyesülést.

Az eleusis-i misztériumok eredete is abból az időből való,

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

amikor a nép a növényvilág energiáit istenítette és annak újra és újra megújulásában magának az istenségnek megtestesülését látta. Keletkezési helye az Athéntől nem messze fekvő Eleusis volt. Amikor Athén egész Attikát egyesítette, e kultusz gyors fejlődésnek indult és Athén államvallása lett. Legjellegzetesebb vonása az, hogy a beavatási szertartásnak egyik pontján az u. n. kukeion, szent ital elfogyasztása volt. Valószínű azonban, hogy az ital nem képezte a beavatás központi részét. Arról nincs tudomásunk, hogy e misztériumok a római birodalomban milyen szerepet játszottak. Annyi azonban bizonyos, hogy Hadrian és Marcus Aurelius e kultusznak beavatottjai lettek. Elterjedettségüket mutatja az a körülmény, hogy amikor I. Valentinian császár 364-ben az éjszakai vallásos szertartásokat betiltotta, e betiltás az eleusis-i misztériumokat nem érintette.

Egy másik fontos misztériumi vallás Cyebele és Attis kultusza, mely phrygiai származású és Rómába Kisázsziából kerül, Kr. e. 204-ben, a Karthágóval folytatott háboru idején. Későbbi formájában bizonyos fajta szakramentumi étkezést foglalt magában, de annak igazi jelentését a reánk maradt homályos értelmű és szűkszavú felirásból még eddig nem sikerült megállapítani.

Az Isis istennő kultusza Egyiptomból származott és a római birodalomban Kr. e. a 2. század folyamán jelent meg. Eleinte üldözésnek volt kitéve, de lassanként megerősödött, népszerűvé vált, úgy hogy Caligula római császár Kr. u. 38-ban Isis tiszteletére templomot építtetett a Campus Marciuson. E kultusz beavatási szertartásának egy részét ismerjük egy II. századbeli író, Apuleius leírása alapján. E leírás szerint a beavatás előtt álló jelöltnek várakoznia kellett egészen addig, amíg Isis tudtára adta, hogy hajlandó vele a misztériumi titkos igazságokat közölni. Bizonyos ceremóniák után a beavatást vezető pap megmosta és megöntözte a jelöltet tiszta vízzel, mely után tíz napig tartó szigorú böjt következett. A böjt letelte után a jelöltet új vászonruhába öltöztették s bevezették a templom legbelső részébe, ahol a kultusz titkait közölték vele. Másnap reggel megkoronázták palmaágakkal és diszes, feltűnő színű palástba öltöztetve bemutatták a várakozó beavatottak előtt, akik az ujonnan befogadott tagot örömmel és tisztelettel fogadták s valószínűleg úgy tekintették, mint aki az istenséggel egyesült s ennél fogva isteni tiszteletre méltó. E szer-

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

tartásban szakramentumi étkezéstről nincs tudomásunk, de valószínű, hogy később, a fejlődés magasabb fokán az is helyet foglalt benne.

A misztériumi kultuszok közül reánknezve legfontosabb a Mithra kultusz, mely a kereszténységhez legközelebb állott s annak bizonyos ideig riválisa és veszedelmes ellensége volt. Mithra valószínűleg az ősrégi árja népeknek napistene volt a történelem hajnalán. Sok fejlődésen ment keresztül s amikor a római birodalomban megjelent a Flavian császárok idejében, (70—76), mint hős, megváltó, Isten- és emberközötti közvetítő volt ismeretes, aki állandóan felfegyverkezve örökös háborút folytatott a sötétség istene ellen. Főképpen a katonák vallása volt és különösen a római birodalom határain volt elterjedve. E kultusz jelentős hatással volt a kereszténységre, melyhez sok tekintetben feltűnő hasonlatosságot mutatott. Keleten keletkezett szegények, rabszolgák, foglyok között és reményét a megváltóba, közvetítőbe helyezte. A keresztény urvacsorához feltűnően hasonló szakramentumai is voltak, melynek alkotó elemeit a kenyér és a víz képezték.

Több misztériumi vallást nem is kívánunk felsorolni. A fennebb említett és a többi, többé-kevésbé fontos kultuszokról általában még megállapíthatjuk azt, hogy sok jó tulajdonságaik mellett hiányossággal, gyenge oldalakkal is rendelkeztek s bukásukat főképpen azoknak köszönhették. A kereszténység tanításaiból az első keresztény évszázadokban folytatott küzdelmeiben, még a legrettenetesebb üldözések idején sem engedett, más vallásokat el nem ismert és a legteljesebb mértékben kizárólagos maradt. Többek között ez volt kétségtelenül egyik erőssége. Emellett erkölcsi tekintetben mindig a lehető legmagasabb fokon állott. Ezzel szemben a misztériumi vallások kizárólagosságukat nem tudták, de nem is akarták megőrizni s erkölcsi utmutatás tekintetében is gyakran nem voltak képesek utmutatóul szolgálni.

A negyedik század elején a kereszténység államvallássá lett s megkezdte a még virágzó misztériumi vallások legkíméletlenebb kiirtását, úgy, hogy azok a negyedik század végén már teljesen eltűntek a római birodalom területéről.

(Folyt. köv.)

Oxford.

Ifj. Kovács Lajos.

Gál József.

1861—1934.

A dâmbâui egyházközségből hozta magával a középiskolába azt a kivételesen mély vallásos érzést, mely egy életen át vezérlő csillaga volt. Előhaladott korban kezdette meg gimnáziumi tanulmányait. Erre később nagyra ráfizetett, mert a VI. gimnáziumi osztályból besorozták katonának. Három évig volt katona. A katonai élet pallérozatlan durvasága sok keserűséget okozott érzékeny lelkének, de másfelől vasfegyelme is meglátszott rajta. Mikor a katonai évek letelte után visszajött a gimnáziumba, a kisebb diákok előtt koránál és külsejénél fogva valóságos tanári tekintélynek örvendett. Az érettségi után papi pályára ment, mely pálya nagyon megfelelt egyéni hajlamainak. Ez a hivatásérzet látszik egész papi működésén. Ahol megkezdette e szép pályát, ugyanazon a helyen folytatta 41 évig hűséggel, becsülettel és zajtalanul. Nemcsak az egyházközség külső építésében, hanem a hivek lelkében is maradandó nyomait hagyta lelkipásztori működésének. Milyen boldog volt, ha hűséges vetése után a siker aratását láthatta! A hangos szereplésre nem vágyott, a népszerűséget nem kereste; mégis általános közbecsülés vette körül egész életében. Mély vallásos érzéstől áthatott imádságok, egyházi beszédek és versek tesznek bizonyosságot írói tehetségéről. Isten szép és nagy családdal áldotta meg, de szerető és gondos nejével együtt a szűkös papi jövedelem mellett is megtalálták azokat a módozatokat, melyekkel gyermekeik jövőjét megalapozhatták. Milyen boldogan és jó reménységgel ment Cristurra, hogy ott a sok gonddal épített szép családi otthonban, s részben az általa ültetett fák árnyékában élvezni fogja a jól megérdemelt nyugalmat. Nem sokáig élvezhette. Amilyen csendes és zajtalan volt élete, olyan csöndben távozott el innen. Nagy családjával és hiveivel együtt mi is kegyelettel őrizzük a nemes lelkű barát emlékezetét. V. A.

Barabás András

nyug. árvaszéki elnök, tb. körü felügyelő gondnok koporsója mellett.
(Megh. 1933. XII. 26.)

Egy szép és értékesen megfutott pálya véghatárpontjánál állunk. A gyászos koporsó hirdeti, hogy megszűnt egy munkában fáradhatatlan, hitvesi gyöngédségben kimeríthetetlen, baráti szeretetben megbecsülhetetlen, vallását és egyházát mélyen szerető drága nemes élet.

Kidőlt a régi világnak egy erős oszlopa. Pihenni tért annak tiszteletreméltó egyénisége . . .

Itt járt, itt élt közöttünk azzal a nemes lélekkel, mely az övét szerette, másét tisztelte; magának sokszor ártott, másnak mindig hasznára volt.

Az írás szava telt be a gyászoló családon: *Búra változtatom ünnepeiteket.*

Nemcsak a hivatal állított néhai testvérünk koporsója mellé, hanem az a közel 30 éves barátságig mélyült ismeretség, mely idő alatt láttam kiváló jeles tulajdonságait és megtanultam benne tisztelni, szeretni és becsülni a polgári élet kiváló munkását, a gyöngéden szerető férjet, a nemes lelkű barátot és az erős hitű unitárius testvért.

Láttam hivatalban a tiszta látás és szelid szeretet emberét, mint az özvegyek és árvák gondviselőjét és tudom, hogy sok keserű könnyet törölt le s szárított fel a szenvedők arcán. Hivatali szobáját a szolgálatkészség, udvariasság, szenvedő embertársai iránti meleg testvéri érzés, rend és pontosság drága erényei ékesítették. Jelszava volt: *Az én Atyám munkálkodik, én is munkálkodom . . .* És munkálkodott fáját szerető, embertársait becsülő nemes lélekkel. Nevét ma is tisztelettel emlegetik, emlékét áldani fogják.

Éreztem az idők viharai által elsodort nemesi kuriájának,

családi tűzhelyének meleg szeretetét, mely sugárzott és áradt azokra, kik háza küszöbét átlépték. *Békesség és szeretet várt a belépőre . . .*

Itt láttam azt a hitvesi gyöngédséget, mely mély, mint a tenger kebele s tiszta, mint a magasságok forrás vize.

Részem volt annak a megbecsülhetetlen baráti szeretetnek melegségében, melyben kortársait és arra érdemes embertársait kitüntette. Mily megbecsülhetetlen kincs a mai rideg, hideg, önző világban egy nemes baráti kebel! . . . Mit tudjátok ezt ti, kik az új világ küszöbén a pillanat gyermekei vagytok! ? . . .

És ott ült meg-megújuló erővel, lelkes buzgósággal sokat üldözött, viharok által megtépászott, nehéz idők súlyos csapásai alatt siró, jajgató anyaszentegyházunk odorheiu-köri gondterhes kormányrudjánál és vezette a hullámok által csapkodott kicsiny hajót eréllyel, bölcsességgel, széles látókörrel zavaros időknek szirtjei között. Törhetetlen lelkű, ős-székely jellemű erős unitárius volt. Istentől nyert testi és lelki erőit mindig kész szívvvel, vallásos buzgósággal, önfeláldozással értékesítette anyaszentegyházunk javára, előmenetelére, ajkán a jelszóval: *Légy hű mindhalálig . . .*

Ézsaiás prófétánál olvassuk, hogy az Úrnak angyala tördeli Libanon cédrusait (37. r.). Libanon cédrusa: kimagasló egyéniség voltál közöttünk, a polgári életben hű és igaz munkás, a családi életben melegen érző hitvestárs, az egyházi életben erős oszlop. Az Úrnak angyala szívünk-lelkünk fájdalomra ledöntötte erős oszlopontat és letörte drága cédrusánkat . . . *Boldogok, akik az Úrban halnak meg . . .*

És most bucsuzunk, drága testvérünk. Ember voltál érző szívvvel, felebarát voltál nemes jellemmel, anyaszentegyházunk oszlopa voltál erős hittel: *példát adtál, hogy mi is olyanok legyünk...*

A kegyelem és szeretet [angyala törölje le az érted hulló könnyeket és gyógyítsa meg az utánad fájó sziveket! A lélek találjon dicsőséget, üdvösséget; a test pihenjen a fehér világ alatt!

Balázs András.

I R O D A L O M.

Ferencz József: „Az Unitárius Missió Ház Tíz Esztendeje.“ Különlenyomat az Unitárius Értesítő XII. évf. 12. számából. Budapest, 1933. 16 oldal.

Ez a kis füzet élénk tollal írott történelmi képet mutat be arról, hogy az angol és amerikai testvéreink közbejöttével és támogatásával miképpen sikerült a budapesti missziós ház megvásárlása, felszabadítása s benne templom és ifjusági otthon létesítése. A munkában a misszió ház bizottsága mellett elavulhatatlan érdemeket szerzett dr. Csiki Gábor, kit egyfelől e téren elért sikereiért ért az a kitüntetés, melyben a kormányzó ujabban részesítette.

A történelmi rész után körvonalazza a füzet a misszió ház óriási horderejét a magyarországi hitrokonaink életében. Ez a jelentősége áll a szószéki szolgálatban, az egyháztársadalmi és karitatív munkában, a magyar protestáns közösségi érzés ápolásában és a világ unitáriusaival való testvéri kapcsolat fenntartásában. Örömmel olvastuk a lelki munka áldásos sikereit s adja Isten, hogy az a nemes és nagyrahatott intézmény a jövőben is gazdagon váltsa be a hozzá fűződő várakozásokat.

Dr. Iván László. Régi igazságok új köntösben. II. Jézus. 8° 16 oldal, a „Keresztény Magvető“ füzetei.

Kitünő munkatársunk ezen füzetben ismételten bizonyosságot tett mélyen érző, vallásos lelkéről és fenkölt gondolkozásáról. Ilyen emelkedett szellemben Jézusról alig irt valaki közülünk. Érdemes az elolvasásra. Az író jóvoltából, míg a készlet tart, szerkesztőségünk díjtalanul megküldi azoknak, akik egy levelező lapon kéri.

Dr. Varga Béla: Hittani Tanulmányok. 8°. A Keresztény Magvető füzetei.

A folyóiratunkban megjelent tanulmányait adta ki a kiváló filozófus, amelyben éles logikával tisztázza a vallási fogalmakat s nyújt gazdag anyagot egy unitárius hittan megírásához. Érdeemes a tanulmányozásra. Megrendelhető az Iratterjesztőnél. Ára 5 leu.

„Kolozsvári Kalauz és Cimtár“. Összeállította Orosz Ferenc mérnök. Az Erd. Kárpát Egyesület kiadása. 1933. 96+176. l. 2 térképpel.

A vaskos és értékes mű írója és összeállítója cluji kollégium munk egykori tanulói sorából került ki. Mivel Cluj-ról ezelőtt 30 évvel jelent meg az utolsó részletes, magyaryelvű kalauz : ez a mű minden tekintetben hézagpótló, hasznos és elodázhatatlanul szükséges feladatot oldott meg.

A kalauz előbb általános képet rajzol a városról, adja rövid történetét és vallástörténetét s aztán részletes leíró-kalauzt nyújt, melybe rövidre fogva minden lényeges tudnivalót betömörít s külön fejezetekben tárgyalja a városból megtehető rövidebb és hosszabb kirándulásokat. A könyvet 34 kép díszíti s a város pontos, részletes térképe, valamint a vidék külön színezett turista kiránduló térképe teszi még használhatóbbá. Adatai és térképei pontosak, jók. Csupán a történelmi emlékeknél látnánk szivesen részletesebb magyarázó szövegeket. Ezen azonban egy-két év múlva az ily emlékek külön kalauza, önálló kötetben segíthet. A kalauz így is értékes és sikerült munka. Bár többi erdélyi városaink magyar kalauzai is követhetnék.

A kalauz második része külön lapszámozással rendkívül részletes, pontos és jó cluji tájékoztató és cimtár, lakás és címjegyzék.

A kötet 96 oldalas első része a két térképpel (30 lei) külön is megszerezhető. (Az egész mű a cimtárral együtt 50 lei.) Melegen ajánlhatjuk olvasóinknak. (kl.)

A Keresztény Magvető új tárgymutatója. Az unitárius irodalmi társaság határozatának értelmében a szerkesztőség sajtó alá rendezte a Keresztény Magvető XLVII—LXV. kötetének tárgymutatóját s az nemsokára meg is fog jelenni. A tárgymutatót Kelemen Lajos szakszerű utmutásai alapján Erdő János teológiai növendék készítette el. Arra való tekintettel, hogy a tárgymutatót csak a szükséges példányszámban készíthetjük el, kérjük, hogy akik arra igényt tartanak, lehetőleg mielőbb jelentsek be azt a Keresztény Magvető szerkesztőségének. Ára 50 lei.

KÜLÖNFÉLÉK.

Csifó Salamon-emlékalap. A Teológiai Akadémia igazgatósága elhatározta, hogy koszorumegváltás címen Csifó Salamon emlékére alapítványt létesít. Az alapítványhoz eddig hozzájárultak: Dr. Boros György püspök 300, Erdélyi Bank és Takarékpénztár 1000, Vásárhelyi Boldizsár 100, dr. Ferencz József 200, Unitárius Főgimnázium tanári kara, Cluj 200, Keresztély Lajos 200, Szent-Iványi Sándor 200, özv. Szent-Iványi Sándorné 100, Dr. Gál Kelemen 100, Teológiai Akadémia Igazgatósága 1000, Gálfi Lőrinc 500, dr. Varga Béla és neje 200, Puksa Endre 200, Hadházy Sándor és neje 200, Hadházy Éva 100, ifj. Hadházy Sándor és neje 200, Ürmösi József 100, dr. Gál Miklós 100 és Lőrinczi Dénes esperes 100 leu.

Tisztelettel kérjük az elhunyt jóbarátait, tisztelőit és volt tanítványait, hogy az alapítvány gyarapításához hozzájárulni s adományukat Hadházy Sándor pénztáros címére (Cluj, Liceul unitarian) küldeni sziveskedjenek.

Hitler és a német protestantizmus. Mindnyájunk előtt ismeretes az a tény, hogy a világon bárhol található németek mily nagy lelkesedéssel vannak eltelve Hitler iránt. Napoleon iránt hatalma tetőpontján a francia katona nem volt nagyobb lelkesedéssel eltelve, mint a mai németek nagyrésze Hitler iránt. Ez a lelkesedés meg is érthető abból a szomorú és megalázó helyzetből, ahová a békeszerződések Németországot juttatták. A Hitler által képviselt szellem a német öntudatot a legteljesebb mértékben is kifejlesztette. Azonban, mint minden forradalmi mozgalomban, ebben is nagy és káros tulzások is vannak, melyek nagy visszahatást váltottak ki. A hitleri állam ugyanis a maga szempontjainak rendel alá mindent, még a vallást is. Ez ellen a leghatározottabban Barth Károly, egyik leghirnevesebb teológus

emelte fel szavát s utána több, mint húszezer evangélikus lelkész (köztük püspökök és egyetemi teológus tanárok) nyilatkozatot adott ki, melyben tiltakoznak a keresztény protestáns egyházat ért nagy megalázás ellen. A tiltakozás a következő fogadalommal végződik:

„Ígérjük, hogy kötelességünket teljesítjük, mint az Igének szolgái, egyedül a szentíráshoz való hűségben, a hitvallások szerint való magyarázat alapján. Ígérjük, hogy legjobb képességeinket egyházunkban az igazság és szeretet úljának tisztítására fordítjuk és arra, hogy nyíltan ellentálljunk a hamisságnak és gyűlöletnek. Mint keresztény lelkipásztorok, arra törekszünk, hogy magunkban és egyházközségeinkben megvalósítsuk azoknak a testvériségét, akik Krisztushoz tartoznak.

. . . Mi bizunk az egyház Urában és könyörgünk, hogy adjon egyházunknak új életet az ő szent lelke által és adja nekünk az ő békéjét.“

Barth Károly a hitleri törekvésekkel szemben a következő kijelentést is tette:

„Az Isten ígéje megmarad mindörökké, ezért az Isten ígéje minden nap nélkülözhetetlen, mert minden nap az örökkévalóság felé halad. Ez az oka annak, hogy az egyház és teológia nem alhatik téli álmat a teljes hatalmu államban, mert a teljes hatalmu államban is a nép az Isten ígéje által él, amelynek tartalma: „A bűnök bocsánatja, a föltámadás és az örök élet.“

Ismeretes, hogy Barth az őspostestáns gondolatnak a leg-erőteljesebb és legsikeresebb harcosai közé tartozik. A vallásos szabadelvűséget nagy távolság választja el az ő felfogásától. Azonban azon felfogása, hogy a vallás sui generis jelensége az emberi léleknek s mint ilyent, nem lehet az állam szempontjainak alárendelni s hogy ezért még állása kockáztatásával is bátran sikra száll, a szabadelvűség táborában is a legnagyobb elismerést vivta ki. (The Inquirer 1933 dec. 2. száma után.) *bp.*

A templomkertek berendezése és ápolása. Felesleges annak a magyarázgatása, hogy a templom környezetét is méltóvá kell tennünk az Isten házához. A templomkertek elhanyagolása csalhatatlan jele a lelkész és hivek nemtörődömségének és közönyösségének. Éppen ezért örömmel üdvözljük az Erdélyi Gazdasági Egylet azon törekvését, amellyel segítségére

kiván lenni az egyházközségeknek a templomkertek izléses és szakszerű berendezésében. A nevezett egylet kertészeti szakosztálya azt a felhívást adta ki, hogy „szívesen áll minden magyar egyházközség rendelkezésére tanácsaival s amennyiben a parochiák a templomkert és templom méreteit, azoknak az égtájak szerint való fekvését egy iv papírra lerajzolva beküldik, szívesen készít tervet és gondoskodik az ültetvények kedvező áron való beszerzéséről is”. De ettől eltekintve, minden egyházközség a maga kebelében is megtalálhatja a templomkert szepítésének a módozatait. S ha a presbiterek, az ifjúság és nőszövetségek összefognak, ezen a téren is gyönyörű munkát végezhetnek.

Schleiermacher. Folyó évi február 12-én mult 100 éve annak, hogy a modern teológia atyja és egyik legkiválóbb képviselője 66 éves korában meghalt. Jelentősége korszakalkotó, mert a vallást az élettelen dogmatizmus béklyóitól megszabadítva, az ember érzésvilágába helyezte s mint az Istentől való függés érzését, úgy fejtette ki. A felvilágosodás és a piétizmus hibái és tévedéseitől megszabadulva, azok erényeit egyesítette magában. Ezért a gondolatok gazdagsága mélységes vallásos érzelemmel párosult nála. Nehéz megállapítani, hogy vajjon mint filozófus, vallásos lélek, gyakorlati teológus, vagy szónok volt e nagyobb. Sokoldalú munkásságával iskolát teremtett és lelkes tantványok serege ült lábainál. A teológiát a fejlődés új útjaira terelte, midőn azt a német idealizmus fenkölt eszméivel gazdagította. Hatása nagy volt s bár egyes újabb irányzatok nem tudják követni hagyományoktól mentes, szabad szárnyalását, ez a hatás ma is érezhető s felfogásunk szerint az általa mutatott út a teológiai fejlődés helyes iránya. Halála évfordulója alkalmából a tőle örökölt lelki kincsekért a hála és kegyelet érzéseivel adózunk halhatatlan szellemének.

A színmű és az egyház. Néhány héttel ezelőtt az Inquirerben ezen cím alatt érdekes cikk jelent meg, melyben a színműnek az egyházba való visszaállításáról és felelevenítéséről számolt be. Ecélből egy társaság is alakult „Pendleton Unitarian Dramatic Society” névvel s máris több ünnepélyt és előadást tartott. E mozgalom tagjai céljukat 5 pontban jelölik meg:

1. Önzetlenséget teremteni mindnyájunkban: ösztönözni a jó iránti érzést.

2. Befolyásolni a közösségi életet; méltányolni a színmű-irodalmat és művészetet. Művelni a művészt magunkban.

3. Megélelni a lelkieletet a színmű, zene, költészet, művészet és tánc tüzetesebb használatával.

4. Szolgálni egyházunk érdekeit.

5. A hallgatóság által adott pénzből támogatni az egyház anyagi ügyeit. (E. J.)

Megalakult az unitárius cserkészlet. „Jó munkát!” cserkész-köszöntés végre felhangzott unitárius ifjúságunk sorai közt. 1933 november 1.-én Lőrinczy Zoltán helybeli kollégiumi tornatanár megalakította az első erdélyi unitárius cserkész-csoportot a kollégium önkéntesen jelentkező növendékeiből. Az egyházi főhatóság örömmel engedélyezte az ifjúságnak ezt a megmozdulását. Még csak a hivatalos elismerés szükséges a cserkész kerületi parancsnokságtól, hogy cserkészeink nyilvánosan is tudjanak szerepelni. Addig is, míg a hivatalos elismerést megkapja, a mozgalomnak lelkes vezetője cserkész őrsvezető-tanfolyamot tart. Eddig 18 fiu látogatja ezt a kiképző tanfolyamot, tanulgatva a cserkész-élet tudnivalóit. Ők fogják majd tavasszal a parancsnok vezetése alatt a cserkészek kiképzését végezni. Mivel a cserkész-törvény értelmében csak 12 éven felüliek lehetnek cserkészek, a 12 éven alóliak cserkész-szervezete 1933 nov. 15.-én a vasárnapi iskola kereteiben „farkaskölykök” hivatalos név alatt alakult meg. „Cserkész Otthon”-uk is van a kollégium épületében, ahol a kiképző tanfolyamot, rendes cserkészórákat tartják. Tavasszal, ha addig anyagilag is megerősödnek, több kisebb-nagyobb kirándulást, táborozást terveznek. Sok nehézséggel kell megküzdeniök az új cserkészeknek, sokat kell dolgozniök, ha azt akarják, hogy az unitárius cserkészlet zászlója el ne bukjen. Ők biznak és dolgoznak! . . . Mi is bizunk bennük és segítjük . . . de sokat várunk tőlük a jövőben! Sokat és méltót az unitárius ifjúsághoz. E reményben, unitárius cserkészek: „Jó munkát!”

Erdő János.

„Lelki kutatások nemzetközi intézete” megalakult London székhellyel. Az intézet célja a lelki jelenségek kutatása szigorúan tudományos alapon. Az intézet elnöke G. Elliot Smith F. R. S. tanár lett. Alelnökei: Shaw Desmond, Julian Huxley és E. W. Mac Bride F. R. S. A végrehajtóbizottság tagjai: J. Arthur

Findlay, D. F. Fraser-Harris, Lieut-Commander J. S. Dave, dr. Fodor Nándor (magyar!), dr. A. M. Low, dr. William Stephenson, Gerald Heard és az Inquirer kiadója. E fényes nevek szép eredményekre jogosítanak fel! (E. J.)

„Fordítók kerestetnek“. Ebben az évben kiemelkedő fontosságú eseményben lesz részük a világ unitáriusainak és szabad keresztényeinek. Most rendez meg ugyanis a „Szabad Keresztények Nemzetközi Egyesülete“ Kopenhágában világkongresszusát augusztus 14—19. között. Jelenleg a hollandiai titkárság tevékenykedik a kongresszus előkészítésén. „Egy S. O. S.-t kaptam dr. C. J. Bleekertől — írja az Inquirer szerkesztője —, hogy a lap hasábjain fedezzek fel olyan alkalmas személyt, vagy személyeket, akik el tudnák készíteni az angol vallásos himnuszoknak: német, holland, magyar stb. nyelvekre való fordítását. „Én, írja Bleeker, a St. Gallen-i konferencián használt, kiválasztott himnuszokat összegyűjtöttem s ehhez kiegészítésképpen kellene néhány jellegzetes új himnusz a kongresszuson résztvevő nemzetektől. Ezért, aki olvasóink közül képesnek érzi magát e munka elvégzésére (t. i. a fordítást egy vagy több nyelvre), kérjük, közölje ezt azonnal dr. Bleekerrel (27. Nieuwe Gracht, Útrecht, Holland), aki majd gondoskodni fog a fordításhoz szükséges anyagról“. (Inquirer. Jan. 6. 1934) (E. J.)

A liverpooli vita. Ez a vita minket is nagyon érdekel s a mai kor összevisszaságára mélyen rámutat, de van valami benne, ami biztató is. Liverpoolban, Anglia harmadik nagy városában a háboru után az anglikán egyház egy hatalmas új katedrális emelt. E katedrálisnak papja, aki egyuttal esperes is (Dean of Liverpool) meghívta Redfern Lőrinc liverpooli unitárius lelkészt, aki különben az angol és amerikai misszióval nálunk is járt és Jachset, az oxfordi Manchester New College nyugalomba vonult igazgatóját, hogy a székesegyházban prédikáljanak. A meghívott unitárius lelkészek ezrekre menő hallgatóság előtt prédikáltak is. Bizonyos, hogy nagy hatással beszéltek nemcsak pozitív, hanem negatív szempontból is. Nemcsak a két felekezet között levő eme nemes együttműködésről hangzottak el elismerő szavak, hanem megszólaltak a régi idők gyászos kísértetei is, akik nagyon hibáztatják a katedrális jézusi szellemű lelkészét, hogy miért engedte szóhoz jutni annak a felekezetnek lelkészét az anglikán templomban, mely felekezetet az anglikán egyház hitcikke az eretnekek sorában levőnek tart. (A harminckilenc artikulus 1, 2, 5 pontja.) Lord Hugh Cecil a liverpooli püspök ellen följelentést tett fölöttes ható-

ságához, a yorki érsekhez, amiért eltúrte ezt a hallatlan esetet. Nem tudjuk még, hogy mi lesz a kérdés fegyelmi oldalával, de az unitáriusok mégis csak meghívásban és nagy érdeklődésben részesültek anglikán részről, ami a vallásban levő egyetemes hatásnak tulajdonítható s azok pedig, akik ebben botrányt látnak, nem tudják az idők órájának mutatóját visszafelé vinni. Redfern és Jacks a sajtó útján is akkora nyilvánosságnak beszélnek, hogy a fönt említett konzervatív főur és társai nem tudják az ők munkájukat megsemmisíteni. (Inquirer 1934 jan. 6. száma után.) *B. P.*

Új biblia. Érdekes kísérletet végzett J. B. Thomson Davies asszony a „Biblia szíve” c. munkájában, hogy az átlag olvasóknak bemutassa a biblia bámulatos irodalmi értékét. A szerzőnek a célja az, hogy a Biblia iratait olyan sorrendben közölje, mely megégyeznék azzal a sorrenddel, melyben azok létrejöttek. Munkájának első kötete feloszlik: *a)* legkorábbi költeményekre (pl. Deborah Éneke, stb.); *b)* legkorábbi elbeszélésekre (Deuteronomium, Leviticus, Királyok könyve, Birák k. Sámuel és a Prófétákra) — olyan sorrendben, ahogy íródtak. A második kötet az Ó-testámentum többi részét ölelné fel. A harmadik pedig az Új-testámentumot. A szerző érdekes megjegyzéseket fűz az ó-testámentumi költeményekhez és elbeszélésekhez, magyarázza a Bibliai történelmet és azokat a történelmi eseményeket, melyekre a próféták hivatkoznak. Érdekes megjegyezni, hogy Davies asszony matematikusnak készült és mint ilyen lector, majd igazgatónői állást foglalt el a Bingley Training Collegében. Azonban férje lelkes. Ómaga könyvéről ezeket írja: „Kísérlet, hogy összeegyeztesse a Biblia olvasását a tanulással a megértés céljából.” *E. J.*

Irodalmi pályázat. Az Unitárius Irodalmi Társaság dr. Ferenczy Géza elnök adományából pályázatot hirdet Jakab Elek történetíró élet- és jellemrajzának megírására, különös tekintettel munkásságának unitárius vonatkozásaira és jelentőségére. Pályadíj 5000 lei. A pályázat titkos, jelíges, határideje 1935 március 1. A pályamunka körülbelül 3—5 nyomtatott ivnyi legyen. A kitűzött határidőig az irodalmi társaság főtítkárához adandó be. *S. Nagy László*, főtítkár. *Vári Albert*, ügyv. alelnök.

Gyászhir. Aranyosrákosi Létay László ny. kir. adóhivatali főpénztárnok életének 79.-ik, boldog házasságának 42.-ik évében f. év január 25.-én Timișoaran meghalt. Özvegye, Nagyajtai Donáth Olga, gyermekei és unokái áldják emlékét.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Gspann Károly (1932) 100, dr. Mikó Lőrinc (1932) 100, dr. Boros György (1933) 200, Puksa Endre (1933) 200, dr. Gál Zsigmond (1932) 200, Sykó Lajos (1932) 100, dr. Jancsó Ödönné (1932) 100, Cornești hátrálékából 500, dr. Szent-Iványi Gábor (1933 dec. végéig) 450, Sárosi József (1933) 200, Kovács Lajos (1933) 50, Kozma Zoltán (1933) 150, László Balázs (1931—32) 400, Kátona József (1931) 100, Gombási János (1933) 100, Bencédi Domokos (1933) 100, Zoltán Sándor (1931) 50, Bedő Miklós (1933) 50, Kévári Jakab (1933) 50, Nagy Béla Muzsné (1933) 100, Kálmánné (1934) 200. Mózes Károly (1933) 200 és partoló-dij 100.

Tisztelettel kérem a hátrálékok és előfizetési díjak be-
küldését, annyival is inkább, mivel a kongruából letrész aliai-
nak előfizetési díjait csakis megbízás folyán vonom le.

Cluj, 1934. február hó 7.

Hodházy Sándor,
pénztárnok.

Unitárius egyházi művek.

Imák és imakönyvek:

- Dr. Boros György: Szívemet Hozzám emelem, (kötés szerint különböző ár). Szentábrahám-Csifó: Ima könyv, 60 Leutól felfelé.
Vári Albert: Imádságos könyv, 1925, 16 rétet, 224 oldal 45.—, 60.—, 85.—, 150.—, 200.—

Beszédek:

- Bölcöny Vilmos: Profétálatok 100—
Channing E. Vilmos: A tökéletes élet. (Fordították az unitárius tanárok) Cluj, 1881. 8 r. 176 old. 25—
Csifó Salamon: Szolgálat az Úr előtt. Szent-Iványi Sándor: Jézus emberarca. 1929. 16 r., 147 old. 100—
Többben: Pályadíjjal jutalmazott unitárius egyházi beszédek, (kiadta: Gálfi Lőrinc) Cluj, 1916. 8 r., 118 old. köve Vári Albert: Keressétek először Istennek országát. Odorheiu, 1927. 8 r., 142 old. 100—
Weress B.: Ime az ember. 90—

Ágendák:

- Ütő Lajos: Bölcső mellett (keresztelési beszédek) 50—
Megnyilatkozásunk helye, (urvacsorai beszédek) 50—
— Myrtusok között, (esketési beszédek) 1927. 8 r., 74 old. 50—

Teológia, filozófia és neveléstudomány.

- Benczédi Pál: A vallás-tanítás története. Cluj, 1915. 8 r., 74 old. 30—
Dr. Borbély István: A Magyar Unitárius Egyház hitelvei a XVI. században. Cluj, 1914. 8 r., 83 old. 40—
Carpenter—Dr. Kiss: A kereszténység helye a világ vallásai között. Cristur, 1923. 8 r., 70 oldal 50—
Carpenter—Dr. Kiss: Buddhizmus és kereszténység. Cluj, 1925. 8 r., 167 old. 100—
Csiki Gábor: Hiszek egy Istenben. Cluj, 1926. 8 r., 157 old. } Kötve 70—
Cluj, 1926. 8 r., 157 old. } Füzve 90—
Carpenter—Dr. Kiss: A kereszténység helye a világ vallásai között. Cristur, 1923. 8 r., 70 oldal 50—
Carpenter—Dr. Kiss: Buddhizmus és kereszténység. Cluj, 1925. 8 r., 167 old. 100—
Csiki Gábor: Hiszek egy Istenben. Cluj, 1926. 8 r., 157 old. } Kötve 70—
Cluj, 1926. 8 r., 157 old. } Füzve 90—
Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magvartalás ellen 50—
Dr. Gál Kelemen: Brassai mint Philo- sophus. Cluj 1899. 8 r., 105 old. 20—
Lőrinc: A hit vallások története. Cluj, 1916. 9 r., 472 old. 100—
" " Legközelebb Jézushoz Cluj, 1915. 8 r., 55 old. 30—

- Haller—Boros Jenő: Az evangéliumok nőalakjai. Cluj, 1930. 16 r., 30 old. 2
Dr. Gál K.: Brassai Sámuel 4
Dr. Kiss E.—Hall: Egy Unitárius hitvilága 4
Lőrinczy D.: Az ismeretlen tanítvány megszólal 8
Dr. Kiss Elek: Az Isteni Törvény útja. Cluj, 1924. 8 r., 248 old. 16
Lupton—Lőrinczy László: Miért vagyok unitárius? 16
Savage—Kovács: A kereszténység fejlődéstörténete. Odorheiu, 1927. 8 r., 156 oldal 12
Szentábrahám—Derzsi: A keresztény hittudomány összege. Cluj, 1899. 8 r., 412 oldal 5
Ürmösi József: A gyakorlati theologia főbb irányelvei 8
D. Varga Béla: A jelentés logikai alkata Bpest, 1916. 8 r., 34 old. 2
" " A lelkiismeret. Cluj, 1909. 8 r., 89 old. 3
" " A logikai érték problémája és kialakulásának története. Bpest, 1922. 8 r., 149 old. 3
Vári Albert: Miért vagyok én unitárius. Cluj, 1916. 16 r., 20 old. 3

Történelem:

- Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel Cluj, 1927. 8 r., 372 old. 20
Dr. Boros György: (szerk.): Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután 4
Channing E. Vilmos: Válogatott művei III. kötet. (Élet és jellemrajzok.) (Fordították az unitárius tanárok) 4
Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Budapest, 1879. 8 r., 1561. 2
Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon. Cluj, 1891. 8 r., 229 l. 10
Kelemen Lajos: Újabb adattár a Vargyasi Dániel-család történetéhez. Cluj, 1913. 8 r., 426 l. 6

Törvénykönyvek:

- Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház szervezete. I. k. 4
Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház Rendszabályai 50
Dr. Tóth György: Az unitárius egyház alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejlődése 12

Megrendeléseket kérünk az UNITÁRIUS IRATTERJESZTŐ címén Cluj, Unitárius Kollégium, küldent.